

บทที่ ๕

สังคมและวัฒนธรรมไทย : ภาพสะท้อนจากเพลงปฏิพากย์

"วรรณกรรม คือภาพสะท้อนสังคม" คำกล่าวนี้เป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวาง วรรณกรรมที่เกิดขึ้นในสมัยใดย่อมบรรจุภาพสังคมและวัฒนธรรมในสมัยนั้นลงไว้ไม่ว่าจะโดยตรงหรือโดยอ้อมก็ตาม ทั้งนี้เพราะกวีหรือผู้ผลิตวรรณกรรมต่างก็เป็นผู้ผลิตผลของสังคม ปทัสถานของสังคมจึงย่อมมีส่วนกำหนดความนึกคิดของกวีในสังคมนั้น ๆ กวีจะสะท้อนภาพสังคมออกมาได้ถูกต้องตามความเป็นจริงมากน้อยเพียงไรขึ้นอยู่กับกลุ่มสังคมที่กวีสังกัดอยู่ และสถานภาพของกวีในสังคม เช่น กวีราชสำนักย่อมสะท้อนภาพสังคมราชสำนักออกมาได้ชัดเจนกว่ากวีกลุ่มอื่น และเช่นเดียวกันกวีชาวบ้านก็ย่อมสะท้อนภาพสังคมชาวบ้านซึ่งรวมทั้งทัศนคติและค่านิยมต่าง ๆ ได้ถูกต้องกับความเป็นจริงที่สุด ดังนั้นในการศึกษาสภาพสังคมและวัฒนธรรมของชาวบ้าน วรรณกรรมของชาวบ้านจึงเป็นกระจกเงาสาคัญที่สะท้อนภาพที่ชัดเจนและเที่ยงตรงอันจะช่วยให้เข้าใจกลุ่มชนผู้เป็นเจ้าของวรรณกรรมได้ดีขึ้น

ในฐานะที่เป็นวรรณกรรมปากเปล่า เพลงพื้นบ้านเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญที่สุดที่สามารถถ่ายทอดความคิดเห็นของชาวบ้านต่อสังคมที่ตนอยู่อย่างอิสระและมีข้อจำกัดน้อยกว่างานชนิดอื่น โดยเฉพาะเพลงปฏิพากย์ยาวแม้จะมีการผูกโยงเรื่องไว้แน่นอน แต่อิสระในการต่อเติมหรือดัดแปลงรายละเอียดอันเป็นคุณลักษณะของงานประเภทมุขปาฐะมีปรากฏอยู่ทั่วไป เพลงพื้นบ้านไม่มีเนื้อหาที่กำหนดไว้อย่างตายตัว ศิลปินสามารถต่อเติมสิ่งที่ตนต้องการแสดงออกโดยอาศัยศิลปะพลิกแพลงให้กลมกลืนกับเนื้อเรื่องเดิม ข้อสำคัญอยู่ที่ผู้แต่งหรือศิลปินเจ้าของงานมุขปาฐะไม่จำเป็นต้องปรากฏตัวออกมาเป็นรายบุคคล ผลงานที่ออกมาจึงเป็นงานส่วนรวม ซึ่งทำให้ปลอดภัยจากผลกระทบที่อาจตามมา เช่น ถ้าเนื้อหาพาดพิงถึงผู้ปกครองในแง่ลบก็อาจถูกจับและลงโทษได้ แต่เมื่อออกมาเป็นงานของส่วนรวมก็ยากที่จะหาคนแต่งที่แท้จริงมาลงโทษ ความอิสระนี้มีผลทำให้ภาพสังคมนี้มีผลทำให้ภาพสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์จากบันทึกปากคำของชาวบ้านมีรายละเอียดปลีกย่อยต่างไปจากภาพสังคมไทยที่ปรากฏในวรรณคดีลายลักษณ์เล่มต่าง ๆ

ในการศึกษาภาพสังคมและวัฒนธรรมไทยจากเพลงปฏิพากย์ ผู้วิจัยจะศึกษาลำดับหัวข้อต่อไปนี้

๑. เพลงปฏิพากย์กับความสำนึกในชนชั้น
๒. เพลงปฏิพากย์ในฐานะเป็นผลผลิตของสังคมเกษตรกรรม
๓. เพลงปฏิพากย์กับระบบความเชื่อ
๔. เพลงปฏิพากย์กับระบบครอบครัว

ทั้งสี่หัวข้อนี้มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน สังคมไทยเป็นสังคมที่มีชนชั้น แต่ละชนชั้นมีแบบแผนในการดำรงชีวิตและค่านิยมบางประการที่แตกต่างกันไป วิถีชีวิตในสังคมเกษตรกรรมและระบบความเชื่อมีส่วนกำหนดวัฒนธรรมและค่านิยมของชาวบ้านไทยขึ้น โดยมีครอบครัวเป็นหน่วยถ่ายทอดวัฒนธรรมที่สำคัญในสังคม

เพลงปฏิพากย์กับความสำนึกในชนชั้น

ทุกสังคมจะต้องมีการจัดลำดับชั้นในสังคม สังคมไทยก็เช่นกันเป็นสังคมที่มีชนชั้นแต่ละชนชั้นจะมีแบบแผนในการดำรงชีวิต ทักษะคติ ความเชื่อความสนใจหรือผลประโยชน์ต่างกันออกไปตามชนชั้นที่ตนสังกัดอยู่ จากเพลงปฏิพากย์ภาคกลางเราจะพบความสำนึกความเป็นชนชั้นเดียวกันของชาวบ้าน (class consciousness) พร้อมกันนั้นก็พบความรู้สึกที่ชาวบ้านมีต่อชนชั้นอื่นในสังคม

การจัดลำดับชั้นในสังคมไทยที่ปรากฏจากเพลงปฏิพากย์เป็นการจัดลำดับชั้นสังคมไทยในสมัยปลายอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ปรากฏว่ามีอยู่ ๔ ชนชั้น ได้แก่ เจ้า ชุนนาง หรือมูลนาย ไพร่ ข้าหรือทาส^๑ หรืออาจแบ่งเป็นชนชั้นใหญ่ ๆ ได้ ๒ ชนชั้น คือ ชนชั้นผู้ปกครอง อันได้แก่ เจ้าและขุนนางซึ่งชาวบ้านรวมเรียกว่า

^๑ อकिन รพีพัฒน์, ม.ร.ว. สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๗๖
(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๔), หน้า ๒๐๑.

ชนชั้นผู้ดี กับชนชั้นผู้ถูกปกครอง อันได้แก่ ไพร่และข้าซึ่งรวมเรียกว่าไพร่

ชนชั้นเจ้า หมายถึง พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ ชนชั้นเจ้าเป็นชนชั้นที่อยู่ห่างไกลและไม่ได้ผูกพันกับชาวบ้านโดยตรง จึงไม่มีการนำมากล่าวถึงในบทไหว้ครู เพลงพื้นบ้านของเก่า ลักษณะเช่นนี้แตกต่างจากวรรณคดีของราชสำนักซึ่งจะขาดบทสรรเสริญพระมหากษัตริย์ในบทไหว้ครูเสียมิได้ แสดงให้เห็นว่าอิทธิพลของวัฒนธรรมราชสำนักนั้นมีขอบเขตอยู่เฉพาะในราชธานีและหัวเมืองสำคัญ ๆ ไม่สามารถครอบคลุมวัฒนธรรมของชาวบ้านได้ทั้งหมด

ตามธรรมดาโอกาสที่สามัญชนจะพบปะกับชนชั้นเจ้านั้นหาได้ยาก เพราะชนชั้นเจ้าจะอยู่แต่ในราชธานี โดยเฉพาะองค์พระมหากษัตริย์แล้วชาวบ้านในท้องถิ่นห่างไกลยิ่งไม่รู้จัก หรือมีความผูกพันเล็กน้อย แต่หลังจากที่มีการเปลี่ยนแปลงระเบียบการปกครองในสมัยรัชกาลที่ ๕ ชนชั้นเจ้าได้เริ่มสร้างความสัมพันธ์กับชาวบ้านโดยตรง เช่น การเสด็จประพาสตามสถานที่ต่าง ๆ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การเสด็จประพาสหัวเมืองของพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อน ความรู้สึกที่ชนชั้นเจ้าที่อยู่ห่างไกลจึงเริ่มลดลง โดยเฉพาะพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบันได้ประกอบพระราชกรณียกิจหลายประการที่เป็นประโยชน์ต่อชาวบ้าน สร้างความผูกพันกับชาวบ้านให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ในเพลงระบำบ้านนาของนครนายกจึงปรากฏข้อความบางตอนที่สะท้อนความจงรักภักดีของชาวบ้านต่อ "พระพุทธเจ้าหลวง"^๑ ผู้ซึ่งชาวบ้านเห็นว่าเอาใจใส่ทุกข์สุขของตน เมื่อพวกเขาเดือดร้อนพืชผลเสียหายก็ช่วยเหลือโดยการนำข้าวสารและปุ๋ยมาแจก

แต่พอน้ำหลากน้ำก็มากท่วมล้น
ไอร่าษฎรพากันไปขอเสนอน
คือว่าทางหลวงกระทรวงเกษตร
ให้แจกข้าวสารชาวบ้านชาวช่อง
ฉันเลยไม่กลานองเอยจะคุด
พมมือนมมีสการถึงในหลวง

เสียหมดทั้งตำบล ยังคนโบ
ที่แต่อำเภอ หันใจ
ทานยังสมเพช อยางไทย
มันคนละมากพี่น้อง แจกให้
ทานอุตสาห์มาแจกปุ๋ย แจกให้
พระพุทธเจ้าหลวง ใหญ่

^๑ในที่นี้จะหมายถึงรัชกาลที่ ๕ แม้ว่าแต่เดิมคำนี้เราใช้เรียกรัชกาลที่ ๕ เท่านั้น เพราะข้อความต่อไปกล่าวถึงเหตุการณ์ที่ชาวบางลูกเสือต้องเดินทางเข้ามากรุงเทพฯ มาทำงานทำที่ท่าเรือกรุงเทพฯ

พระเจ้าแผ่นดินที่หากินในเขต
ขอให้อายุของท่านยืนยืน
พระคุณของท่านขอให้ไปสง

ปกครองซึ่งประเทศ เมืองไทย
กลายคล้ายหมื่นมี สมใจ
ไปถึงพระธรรมพระสงฆ์ ไกลไกล

(เพลงระบำบ้านนา ของชาวนครนายก)

บทไหว้ครูเพลงพื้นบ้านในปัจจุบัน เริ่มมีการเพิ่มบทไหว้สถาบันกษัตริย์ลงไว้ด้วย คงปรากฏจาก
บทไหว้ครูเพลงฉ่อย ของ คณะนางเหม อินทร์สวัสดิ์ ชาวสุพรรณบุรี

ไหว้จึงมาไม่มีใครมาตีเสมอ
ไหว้พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิ
ไหว้สยามมกุฎราชกุมารี

สมเด็จพระพี่นางเธอ ลูกก็ไหว้
พระราชินี ลูกก็ไหว้
ของวงศ์จักรี ลูกก็ไหว้

(เพลงฉ่อย ส่วนวันที่ ๖)

ชนชั้นขุนนาง หรือ มุลนาย หรือ ผู้ดี คือ ข้าราชการที่มีเชื้อไพร่ เป็นชนชั้นที่ใกล้ชิดกับชาวบ้านมากที่สุด และเป็นชนชั้นที่ชาวบ้านนำมาเปรียบเทียบกับมากที่สุดด้วย เพราะมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากชาวบ้านธรรมดา ดังนี้

ก. ชาติกำเนิด ชนชั้นขุนนางส่วนใหญ่จะสืบทอดกันอยู่ในตระกูลขุนนางเก่า เพราะมีการกำหนดหลักเกณฑ์ของผู้ที่จะเป็นข้าราชการอย่างเคร่งครัด ตามพระราชกำหนดเก่า ผู้ที่จะเป็นขุนนางได้จะต้องมีวุฒิ ๘ ประการ อันได้แก่ ชาติวุฒิ วิทยุฒิ คุนวุฒิและปัญญาวุฒิกังความว่า

...ชาติวุฒินั้นตระกูลเป็นอัครมหาเสนาบดีสืบ ๆ กันมา วิทยุฒินั้นคืออายุสมควรตั้งแต่สามสิบแปดปีขึ้นไป คุนวุฒินั้นคือมีความรู้ฝ่ายทหารพลเรือนชำนาญ ปัญญาวุฒินั้นคือจำรูญ ควบปัญญา ฉลาดในที่นี้จะตอบแทนแก้ไขข้อถกเถียงปัญหาประเทศกรุงอื่น และคิดอันให้ชอบควย โลกียราชกิจธรรมทั้งปวง

การเน้นย้ำในชาติวุฒิทำให้โอกาสที่ไพร่จะเลือกชั้นโดยการเข้ารับราชการในภาวะปกติยากขึ้น แสดงให้เห็นความเหลื่อมล้ำในสังคม ในทัศนะของชาวบ้านผลของคำสอนต่าง ๆ เช่น "อย่า

ใฝ่สูงให้พ้นศักดิ์" "อย่าใฝ่ตนให้เกิน"^๑ ล้วนกำหนดให้ชาวบ้านยอมรับว่าชนชั้นขุนนางมีชาติ
กำเนิดสูงกว่าตน ไม่สมควรตีตนเสมอ ดังนั้นชาวบ้านจึงไม่นิยมสมาคมข้ามชนชั้นเพราะเกรง
การถูกดูแคลงและเคียดแค้นก็ยอมรับในความ "ค้อย" ทางชาติกำเนิด ดังความว่า

โง่ทู่กว่านี้มองดูเฉยเลยระกำทู่กว่านี้มองต่ำสกุล หึงพุงศัไพร่เอ๋ยพยุรน้องนี้มีไช้เชื้อพระยา
จะมาคบน้องเขาไปเป็นแถว พอไม่กลัวเสียแนวศักดิ์นา

ข. สิทธิในการถือครองที่ดิน ชนชั้นขุนนางสามารถมีที่ดินอย่างน้อย
๔๐๐ ไร่ ตามกฎหมายบ้านแพนที่ห้ามมิให้ถือว่าฐานะของบุตรของผู้ถือศักดินาตั้งแต่ ๔๐๐ ไร่ขึ้นไป
ไปเป็นไพร่^๒ ซึ่งก็หมายความว่าผู้มีศักดินาตั้งแต่ ๔๐๐ ไร่ขึ้นไปถือเป็นชนชั้นขุนนาง สิทธิในการ
ถือครองที่ดินตามศักดินาของแต่ละบุคคลนั้นมิได้หมายความว่าบุคคลนั้นจะต้องมีนาเท่ากับศักดินา
จริง ๆ แต่หมายถึงสิทธิในการควบคุมแรงงานไพร่ในสังกัด ขุนนางมีสิทธิที่จะเก็บเกี่ยวผล
ประโยชน์จากผลิตผลของไพร่ในสังกัดเป็นค่าตอบแทนในการควบคุมที่นา แต่ขุนนางไม่ได้มี
กรรมสิทธิ์ในที่ดินนั้นอย่างเด็ดขาด^๓ ที่นายังคงเป็นของพระมหากษัตริย์แต่ผู้เดียว แต่ถึงอย่างไร
ก็ตามชนชั้นขุนนางในความเข้าใจของชาวบ้านก็คือผู้ที่มีนา ดังความว่า

เสียจะเป็นผู้ดีที่เขามีนา หรือจะเป็นข้าพลอยเขาไช้

(เพลงยาว สำนวนชาวพมทวน)

^๑สุภาษิตพระร่วง, พระนคร : โรงพิมพ์สหกรณ์ขายส่งแห่งประเทศไทย, ๒๕๐๕
(พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ นางเป็ลียน ศรีสอาด ๒๒ เมษายน ๒๕๐๕), หน้า (ข).

^๒อดิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๑๒, หน้า ๒๑๐.

^๓ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
นำอักษรการพิมพ์, ๒๕๑๕) หน้า ๘๓.

น้องเป็นหญิงไม่ทิ้งช่วงไม่ตองมาท้วงทัก เป็นลูกผู้ที่ย่อมมีศักดิ์กินา

(เพลงปรบไก่อ ส่วนวนที่ ๒)

ค. การแต่งกาย การแต่งกายเป็นสิ่งภายนอกที่ชี้ชัดว่าบุคคลนั้นอยู่ในชนชั้นใด เพราะตามปกติชาวบ้านจะแต่งตัวต่างจากชนชั้นเจ้าและขุนนาง เพราะมีข้อสั่งสอนมาแต่โบราณว่า ไม่ควรแต่งตัวเทียมเจ้า เทียมนาย^๑ ทักนึกคิดเช่นนี้พบได้หลายตอน ดังนี้

จะแต่งตัวมาออกแต่งตัวมาออกทำให้หน้าตาฉุนออก แต่งตัวมาข้างนอกอย่าให้เกินเมียนาย

(เพลงอีแซว)^๒

นุ่งม่วงไหมเหมาะเจาะเพราะจะตองนุ่งม่วง ไม่ใช่พระไต่หลวงมันนุ่งสีกันไปไม่ได้
เราจะใส่คัชชูจะเป็นเจ้าชู้หยาบชา แดงนั้นก็เกินหนาไม่ใช่ตำแหน่งเจ้านาย

(เพลงยั่ว ส่วนวนอำเภอพนมทวน)^๒

ง. แบบแผนการดำเนินชีวิต ในขณะที่ไพร่ทำงานหนักในทุ่งนา ถูกแดดเผาผิวดำเกรียม ขุนนางจะอยู่ในบ้านฉิวพรรณมดอยู่เพราะไม่ถูกแดดและไม่ตองทำงานหนัก มีชีวิตที่สะดวกสบายกว่า การดำเนินชีวิตที่แตกต่างกันนี้ชาวบ้านได้นำมากล่าวถึงในท่วงทำนองยอมรับสภาพที่เกิดขึ้น ดังความว่า

แม่ ข ไซ่ เคียงชุ่นน้องเป็นลูกท่านขุน กูหน้าขาวเหมือนเทียนไข

(เพลงยั่ว ส่วนวนอำเภอพนมทวน)^๓

^๑ในกฎมณเฑียรบาลข้อ ๑๘๕ - ๑๘๖ มีการแจกแจงเรื่องการแต่งกายในพระราชพิธีของขุนนางและภรรยาในตำแหน่งต่าง ๆ และยังมีข้อห้ามชนิดของผ้าที่เข้าเฝ้าที่ใส่ว่า "อนึ่งถ้า นุ่งผ้าปักลายมีเชิงชายให้นายพระคุณายพะโรงฉีกเสีย" แสดงว่าผ้าที่มีความงดงามนั้นคนสามัญใช้ไม่ได้

^๒สุมาลย์ เรื่องเคช, เพลงพื้นเมืองจากพนมทวน, หน้า ๕๓ - ๕๔.

^๓เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๒.

ถ้าไต่ถ้องมาแนบนอนพี่จะเย็บนมให้หนึ่ง จะให้เป็นขุนนางอยู่ห้องใน

(เพลงยั่ว ส่วนนวนชาวอำเภอมณฑล)

ฉันไปเป็นแฟนอยู่กับท่าน
ก็ตองนั่งท่าวเซ่นแอนแต

ฝ่ายว่าตัวของฉันก็จะบอกให้
คนเขาเรียกคุณแม่เมียนาย

(เพลงฉ่อย ของ นางทองหล่อ)

ส่วนทางด้านความประพฤติชนชั้นขุนนางมักทำตัวเป็นคนเจ้าชู้เนื่องจากฐานะทางสังคมเปิดโอกาสให้มีภรรยามากกว่าหนึ่งคน จึงนิยมมีภรรยาหลายคนเพื่อประดับบารมี พฤติกรรมเช่นนี้ทำให้ชาวบ้านนำมาเสียดสีว่า "กูไม่ใช่ลูกขุนนางข้างถนน จะได้มารักคนง่ายง่าย" (เพลงอีแซว)

ชนชั้นไพร่ ได้แก่ชาวบ้านทั่วไป

ชนชั้นข้า หรือ ทาส ส่วนใหญ่เป็น "ทาสสินไถ่" หรือ "ทาสชั่วคราว" ที่เกิดจากการขายอิสรภาพของตัวเองหรือถูกนำมาขายเพราะภาวะเศรษฐกิจบังคับ ข้าจะถูกคูดูกจากทุกชนชั้นแม้แต่ไพร่เองก็ตาม ดังปรากฏจากเพลงเรื่องว่า "ถ้าแน่นได้ตัวผีเอยจะรักษา ก็เจอไอ้ตัวข้ามันจะปล่อยให้ตาย" (เพลงเรือ ของ กิษุพร้อม)

นอกจากจะแบ่งคนออกเป็น ๔ ชั้น ยังมีการจัดตั้งเป็นเกณฑ์ในการกำหนดชนชั้นดังนี้

ก. ตระกูล เป็นการแบ่งตามระบบฐานันดรศักดิ์ (estate system) ที่สืบเนื่องจากการปกครองแบบศักดินา แบ่งข้าราชการหรือขุนนางเป็น พัน ชุน หลวง พระ พระยา เจ้าพระยา มีฐานันดรศักดิ์และมีไพร่ไต่ตามศักดินาของตน แม้ว่าชนชั้นขุนนางจะไม่ใช้ตำแหน่งสืบตระกูลเหมือนขุนนางยุโรป แต่ในทางปฏิบัติชนชั้นขุนนางจะสามารถสืบทอดได้อย่างหลวม ๆ เพราะวาทนทางในการเข้าเป็นขุนนางส่วนใหญ่จะได้มาจากลูกหลานของขุนนางในขณะนั้น ชนชั้นขุนนางจึงมักจะสืบทอดกันอยู่ในสกุลขุนนางเดิม แม้แต่การสมรสก็จะหาคู่ครองจากชนชั้นขุนนาง

ด้วยกัน ดังนั้นเมื่อขุนนางทำที่ว่าต้องการไพร่เป็นคูครอง จึงมักจะถูกเสียดสีว่าจะเป็นการเสื่อมเสียวงศ์ตระกูล ดังปรากฏจากเพลงฉ่อย ของ นางทองอยู่ รักษาพล ว่า "นี่เอ็งไม่กลัวสิ้นวงศ์สิ้นแวว ไม่กลัวเสียแนวศักดิ์กันไป" เกณฑ์วงศ์ตระกูลเป็นการจัดแบ่งชนชั้นเจ้า ชนชั้นขุนนางออกจากไพร่ แคะระหว่างชนชั้นไพร่กับข้า เกณฑ์ตระกูลไม่ใช่สิ่งสำคัญ

ข. อำนาจทางเศรษฐกิจ อำนาจทางเศรษฐกิจหมายถึงที่ดิน เงินและแรงงาน ในครอบครอง ที่ดินคือจำนวนที่ดินตามศักดินาที่ตนได้รับ เช่น พระยามีสักดินา ๑๐,๐๐๐ ไร่ ทาสมีสักดินา ๕ ไร่ แม้จำนวนที่ดินจากศักดินาจะไม่ใช่จำนวนจริง ๆ ที่มีอยู่แต่เป็นเครื่องบ่งชี้ฐานะของคนผู้นั้นในสังคม ในความเข้าใจของชาวบ้านชนชั้นสูงก็คือ "พวกที่มั่งา" แต่ชนชั้นข้า คือ "คนที่ต้องรับใช้" ดังปรากฏในเพลงฉ่อยว่า "เสียจะเป็นผู้ดีที่เขามั่งา หรือจะเป็นข้าพลอยเขาไร้"

เงินก็มีความเกี่ยวพันกับฐานะทางสังคมเห็นได้จากชนชั้นไพร่และข้า ข้าก็คือไพร่ที่เป็นลูกหนี้ที่ขายตัวลงเป็นข้าเพราะภาวะทางเศรษฐกิจบังคับ เมื่อหาเงินมาได้ตัวเองได้ก็พ้นจาก ข้า เป็น ไพร่เช่นเดิม นอกจากที่ดินและเงิน แรงงานเป็นปัจจัยสำคัญที่สุด การกำหนดทำเนียบศักดินาขึ้นมาเป็นเรื่องของการควบคุมไพร่พล การเกณฑ์แรงงานและการแบ่งปันผลประโยชน์ที่ได้จากแรงงาน เพราะที่จริงแล้วที่ดินหรือที่นาทั้งหมดกษัตริย์เป็นเจ้าของ ขุนนางและไพร่ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินโดยเด็ดขาด เพิ่งจะเริ่มมีกรรมสิทธิ์ได้ในปี พ.ศ. ๒๔๓๐ เมื่อมีการออกโฉนดรับรองกรรมสิทธิ์ขึ้นเป็นครั้งแรก^๑ สังคมไทยแต่เดิมมาไพร่มีหน้าที่เป็นผู้ผลิต ขุนนางเก็บผลิตผลจากแรงงานส่วนเกินของไพร่ส่งให้พระคลังในรูปช่วยสาอากรและขณะเดียวกันก็เก็บรายได้ส่วนหนึ่งเป็นค่าตอบแทนในการควบคุมที่นา^๒ เพราะฉะนั้นผู้ที่มีศักดินาสูงก็ยิ่งได้ผลประโยชน์จากแรงงานของไพร่ในสังกัดมากขึ้นเท่านั้น สภาพเช่นนี้ทำให้ชนชั้นเจ้าและชนชั้นขุนนางสามารถกุมอำนาจทางเศรษฐกิจไว้ในขณะที่ไพร่และข้าหมดโอกาสโดยสิ้นเชิง

^๑ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย, หน้า ๘๒.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒.

เมื่อพิจารณาจากสภาพสังคมไทยในอดีต ชนชั้นไพร่เป็นชนชั้นที่แบกรับภาระในสังคมมากที่สุด เพลงปฏิพากย์จึงเป็นเพลงของไพร่ที่จะบรรจุมุมความคิดเห็นที่เป็นปฏิปักษ์เพื่อลบล้างภารกิจนี้ แต่เท่าที่ปรากฏจากเพลงปฏิพากย์ ชนชั้นไพร่กลับยอมรับสภาพที่ตนเป็นอยู่และยอมรับความเหนือกว่าของชนชั้นสูง แม้จะมีน้ำเสียงเสียดสีชนชั้นขุนนางอยู่บ้างก็ไม่น้อยเต็มที่

เพลงปฏิพากย์ในฐานะเป็นผลผลิตของสังคมเกษตรกรรม

เพลงปฏิพากย์เป็นเพลงที่สะท้อนให้เห็นภาพสังคมเกษตรกรรมของสังคมไทยได้อย่างสมบูรณ์ที่สุด คำว่า "สังคมเกษตรกรรม" (Agarian society) มิได้มีความหมายเพียงอาชีพที่ชาวบ้านไทยประกอบอยู่ แต่รวมทั้งวิถีชีวิตในชีวิตประจำวันทุกด้าน นับแต่แนวความคิดความอ่าน ภาษาที่ใช้ในขบวนการเปรียบเทียบจนกล่าวได้ว่าการเกษตรกรรมมีอิทธิพลสำคัญในการผลิตวัฒนธรรมของชาวบ้าน

อาชีพต่าง ๆ ในสังคมเกษตรกรรม ชาวบ้านไทยส่วนใหญ่เป็นชาวนา นอกนั้นประกอบอาชีพอื่น ๆ เช่น ชาวไร่ ชาวสวน และค้าขาย

สังคมชาวนา ครอบครัวไทยเป็นครอบครัวชาวนา มีชีวิตผูกพันอยู่กับท้องทุ่งนา มาแต่กำเนิด เพลงพื้นบ้านหลายประเภทได้ก่อกำเนิดขึ้นจากการทำงานในทุ่งนา เช่น เพลงเกี่ยวข้าว เพลงเต้นกำรำเคียว เพลงส่วนใหญ่จะบรรจุมุมมองเกี่ยวกับการทำนาที่น่าสนใจยิ่ง นับแต่เริ่มหาที่นาจนถึงนวดข้าวและส่งข้าวไปโรงสี

ก. เพลงประกอบขั้นตอนในการทำนา การทำนาจะเริ่มต้นเมื่ออย่างเช้า เดือนหก ดังเพลงฉ่อยบันทึกไว้ว่า "แค่พอเดือนหกที่ก็ไปไถนา" ชาวนาจะเริ่มตระเตรียมเครื่องใช้ไม้สอยในการทำนา ส่วนคนที่ไม่มื๋นาคำเป็นของตนเองจะไปเช่าที่นาของคนอื่นทำ นาน่าสังเกตว่าในเพลงพื้นบ้านภาคกลางมีการกล่าวถึงการเช่านามากทีเดียว ดังความว่า

เขาคือว่าน้องมีนาที่จะหามาเช่าทำ ก็แม่เจ้าของนาคำ ไค้ใหม่
แม่นาคำคิดค้ำขอให้พี่เขาทำ คีจะนอนต่อน้ำก็ไค้...

หน่วยประเคราะห์ ศูนย์ชุมนุมส่งเสริมวัฒนธรรมไทย วิทยาลัยครูฉะเชิงเทรา,
ระบับ, เอกสารฉบับที่ ๑, หน้า ๑๐. (อัคราเนา).

พอมารถึงบ้าน เราแจะมาเข้าเนื่อนา เอาเถิดฉันไม่ว่าให้มันร่วนวาย
 นาหวานมาค้ำมีท่าหลายแห่ง นาโหนดกรรมาแคงมีหลายใบ
 อยากรจะเขาแต่เนื่อนาฉันจะพาไป ให้รู้ทั้งนานอกนาใน
 (เพลงฉ่อย ส่วนวนที่ ๘)

นาที่ทำมีทั้งนาหวาน นาคำ และนาปรัง (นาที่ทำได้ ๒ - ๓ ครั้ง) แล้วแต่สภาพภูมิศาสตร์ของ
 ท้องที่ ข้าวที่ปลูกมีทั้งข้าวหนัก (ข้าวที่ออกรวงใช้เวลา ๔ เดือน) และข้าวเบา (ข้าวที่ออกรวง
 ใช้เวลา ๓ เดือน) นาทางภาคกลางส่วนใหญ่จะเป็นนาคำ

ในการทำนาคำหลังจากหวานกล้าไปแล้วชาวนาจะต้องคอยดูแลบำรุงต้นกล้าจนสูง
 ประมาณศอกเศษจึงจะนำไปปักดำ ในระหว่างนี้ผู้ชายจะตื่นแต่เช้านำควายออกไปไถนาจนถึงสี่โมง
 เช้าจึงจะปลดควายออกจากแอกไถ และเริ่มกินข้าวเช้าที่เรียกว่า "กินจ่าย" พอบ่ายสองโมง
 จะเริ่มไถใหม่จนถึงบ่ายสี่โมงหรือ "บ่ายควาย"

การไถนาครั้งแรกนี้เรียกว่า "ไถคะ" เพื่อจกดินขึ้นมา การไถนาค้นี้ถือว่าเป็นศิลปะ
 อย่างหนึ่ง ถ้าไถเป็นแนวสม่ำเสมอจะช่วยให้เวลาคราดและดำเบาแรงขึ้น ในเพลงปฏิพากย์
 ฝ่ายชายจะอวดความสามารถของตนในการไถนาและความขยันของตนให้ฝ่ายหญิงประจักษ์

ตื่นขึ้นเข้าข้าก็เข้าแตกอก จุงวัวออกเอาไปเทียมไถ
 ไถคู่ก็ไถไถควายก็ออก ถ้าไม่บายชาไม่ปลดทรอกไถไป ... (ข้าเป็นคนขยันนะ)
 (เพลงอีแซว ส่วนวนที่ ๘)

แต่พอไถขึ้นเสียแล้วเดาก็เตรียม วัวควายเข้ามาเทียมใส่ไถ
 ไถนามาก็ไถไถก็ร้องไม่ออก ถ้ามันไม่สายเราก็ไม่ปลดควายไป
 จะตัดรทางดอยไปไถรอบ จะหาพลาคสักทนอยมันก็ยังไม่ได้...
 (เพลงเรือ ส่วนวนที่ ๑)

หลังจากไถคะแล้วชาวนาจะไถซ้ำอีกครั้งหนึ่งเรียกว่า "ไถแปร" เป็นการกลับหน้าดิน
 แล้วใช้คราดเทียมควายลากไปในคันนาเพื่อคราดดินและคราดหญ้าทิ้ง ต่อจากนั้นถึงจะปักดำต้นข้าว
 ซึ่งจะทำในเดือนเก้า

เมื่อถึงเดือน ๑๐ ต้นข้าวจะเริ่มตั้งท้องและจะสุกออกรวงในระหว่างเดือน ๑๒ พอขึ้นเดือนอ้ายชาวนาจะเริ่มเกี่ยวข้าว ในการเกี่ยวข้าวนี้จะมีการลงแขกกินแรงซึ่งเป็นเวลาที่หนุ่มสาวจะได้โอกาสมาพบปะกัน ในระหว่างการทำงานจะมีการร้องเพลงโต้ตอบกัน เพลงที่เกิดขึ้นในตอนนี้ ได้แก่ เพลงเกี่ยวข้าว เพลงเต็นท์กำรำเคียว

ตะวันก็สายชายบอ ก เจ้าของแขกเขาให้ออกกำเอย (เอ้ เอ้)
(เพลงเกี่ยวข้าว ส่วนวันที่ ๑)

เกี่ยวกันเถิดนุงเอย เอยเกี่ยวเถอะเกี่ยวแม่เกี่ยว เอยเกี่ยว เอะเกี่ยว
ไม่วาข้าวเจ้าชาวเหนียว เกี่ยวให้เต็มกำเอย

(เพลงแถ ของ ชาวบ้านอำเภอพุทธรักษา
นครสวรรค์)

แขกจะนำข้าวที่เกี่ยวข้องมาวางกองไว้รวมกันซึ่งเจ้าของข้าวจะจัดมักเป็นพ่อน เมื่อมีแขกจะพากันกลับส่วนเจ้าของงานจะหามข้าวกลับบ้านเตรียมนวดข้าวต่อไป

ในการนวดข้าวก่อนที่จะนำข้าวมาลานจะต้องปรับลานบ้านเสียก่อนโดยใช้วัวไล่ลานน้ำทาลานจนทั่ว เมื่อชนพ่อนข้าวมาลานแล้วจะลอมข้าวตั้งเป็นรูปทอนสว่าง และทำพิธีเชิญแม่โพสพเข้าลานเพื่อเตรียมนวดข้าวซึ่งจะมีการรวมหมู่วงแขกอีกครึ่งหนึ่ง เพลงที่เกิดในลานนวดข้าวมีหลายเพลงตามขั้นตอนในการทำให้เมล็ดข้าวหลุดจากรวง เริ่มตั้งแต่เพลงส่งฟาง เพลงพานฟาง เพลงส่งคออำพน เพลงตะขั่วและเพลงชักกระดาน เมื่อเมล็ดข้าวหลุดจากรวงเรียบร้อยแล้วเจ้าของจะชนเข้ายุง เก็บไว้ขายและกินเอง ส่วนฟางที่เหลือจะลอมขึ้นสูงเพื่อเก็บไว้เลี้ยงควายในยามอัคคีภัย

หลังจากเกี่ยวข้าวแล้วชาวนาจะว่างงานในท้องนา ฉะนั้นในเดือนสาม-สี่ชาวนาจะเผาข้าวที่เกะกะตามท้องทุ่งเพื่อให้กลายเป็นปุ๋ยคอก รอคารโลกครั้งใหม่ในเดือน ๖ ขึ้นตอนนี้มีบันทึกไว้ในเพลงเกี่ยวข้าวว่า

จะเอาเคียวเกี่ยวเหง้า
ไม้โรยคอกของกูกอก

เอาไปเผาเสียหัวคันทนา
มันเป็นพญาอกอยูกกลางนา

เดือนสี่ เดือนสาม

เดือนหา เดือนหก

ไอหยากั๋มไอหยากั๋มไอหยากั๋มขึ้นมา

ไอไฟก็ลามทุ่งนา

ไอฝนก็ตกลงมาจากฟ้า

จะโคเคเหมือนเทวดา จะคิดว่าอะไรเอ๋ย

(เพลงเกี่ยวข้าว ส่วนวันที่ ๘)

การรวมหมู่ทำงานนี้เป็นลักษณะสำคัญของสังคมเกษตรกรรม ซึ่งต้องแรงงานให้ทันกับเวลาโดยเฉพาะในยามเก็บเกี่ยวพืชผลให้ทันจากฝนและแมลง แต่เนื่องจากแรงงานแต่ละครัวเรือนมีน้อย จึงจำเป็นต้องอาศัยแรงงานของสมาชิกอื่นในสังคม ทำให้กระชับความสัมพันธ์ระดับปฐมภูมิของสังคมเกษตรได้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

ข. ทัศนคติต่อการทำนาจากบทเพลง นอกจากเพลงปฏิพากย์จะพรรณนาถึงขั้นตอนของการทำนาแล้ว ยังได้บันทึกความรู้สึกนึกคิดที่ชาวไทยมีต่อการทำนาอีกด้วย ทัศนคติต่าง ๆ มีดังนี้ คือ

๑. การทำนาเป็นงานหนักและเห็นคเหน้อยยิ่ง คนทำจึงต้องเป็นคนขยัน
หนักเอาเบาสู้

พระทินกรก็ร้อนเรา

ทั้งแดดก็เผาจนร้องไม่ออก

(เพลงเกี่ยวข้าว)

คนทำนาแล้วไม่กล้าจะคุย

มันจะต้องใส่ปุ๋ยทำไป

มานะมานะสูสละทำกิน

จะจ่ายหนี้จ่ายสินเขาไป

(เพลงระบำบ้านนา ของ นครนายก)

๒. การทำนาเป็นอาชีพไม่อิสระ ต้องขึ้นอยู่กับธรรมชาติและระบบค่าเช่า
นา ถ้าฝนแล้งข้าวก็ตาย ถ้าฝนมากเกินไปน้ำท่วมข้าวเสียหายชาวนาก็เดือดร้อน จังหวัดนครนายก
เป็นจังหวัดที่ประสบกับปัญหาน้ำท่วมขมขลลิตเสียหายบ่อยครั้ง ชาวนานครนายกจึงได้บันทึกไว้ใน
เพลงระบำบ้านนาว่า

ว่าแม่มาบุงงมา ทำเอียนามันก็ไม่ได้ข้าว

ปีนี้เสียเปล่า น้ำไหล

พอน้ำแม่เอยมันหลาก

เขี้ยวมันก็มาก ไม่หาย

นครนายกเขายินสาयน้ำน้ำ

ส่งสารแต่พวกนาคำ นาไร

คำบุลบางลูก เสื่อจนเหลือแถมเปล่า

มันก็ไม่ได้อ้าว เชื้อชาย

แต่พอน้ำหลากน้ำก็มากท่วมจน

เสียไปหมดทั้งตำบล ยังคนใบ

เพราะผลจากน้ำท่วมทำให้หนุ่มสาวต้องพากันเข้ากรุงเทพฯ เพื่อหางานทำ

จะอยู่ค้าปลีกลงเรืออำเภองครักษ์	ปีนี้น้ำมาก
ไร่น้ำท่วมมาพากันละบาน	อยู่เมืองอยู่บ้าน ไปไทย
พากันเข้ากรุงเทพฯ พากันไปหางานทำ	กรรมเอยกรรม จินหาย
แต่พอน้ำท่วมมาพากันวิตก	พ่อแม่เลยเป็นทกข เสียเกือบตาย
ไอเจ้าประคุณลูกมากมันจะยากเสียจริง ๆ	มีลูกผู้หญิงแล้วไปไม่ได้
เขาไปหางานทำเสียในกรุงเทพฯ	บางคนไปห้สเชพ เสียเมื่อไร
เพราะไอความจนของบางลูกเสีย	บางไปอยู่ทาเรือก็มากมาย
วาอนิจจังพอไคงาน	ฝรั่งก็หนีไป

ชาวนาส่วนใหญ่ยากจนโดยเฉพาะชาวนาที่ไม่มีที่นาเป็นของตัวเองต้องเช่าทำ ชาวนานครนายก ได้รับความกระทบกระเทือนจากระบบค่าเช่ามาก จึงได้ระบายความคับแค้นออกมาทางเพลง โดยเฉพาะต่อความรู้สึกว่าตัวเองเป็นคนทำนาแต่ถูกเจ้าของนาเอาเปรียบ เนื่องจากระบบค่าเช่านา ที่นี้ใช้ระบบแบ่งครึ่ง คือ แบ่งข้าวกันละครึ่ง จากเพลงระบำบ้านนาบ่งว่าเจ้าของนาคิดค่าเช่า ไร่ละ ๕ ถัง ทำให้ชาวนาลิ้นเนื้อประดาตัวเพราะข้าวที่เหลือไม่พอขายใช้หนี้

ส่งสารคนจนที่เขาไม่มีนาทำ	เขาคูต่าหน้าค้ำ แยกตาย
ไปทำนาเขาก็ไม่ไคข้าวมากนัก	มีละรอยสูงรอย เจ้าของเอาไป
แต่คนทำมันแสนจะซ้ำเหลือทน	ตองกรำฟ่ากรำฝน เรือยไป
กรำฟ้าหรือก็ทนกรำฝนก็ลำบาก	ไปเสียควยความจนยาก ยิ่งใหญ่
บางคนรวยเขาก็อนิจจัง	เอาไรละหาดัง ตายตาย ตาย
กรรมเอยกรรม	เพราะเราไม่มีนาทำจะทำยังไง
คนทำนาแล้วไม่กลางจะคุย	มันจะตองไคไปย ทำไป
มานะมานะสู้สละทำกิน	จะจ่ายหนี้จ่ายสิน เขาไป
คาเขาแบ่งไปบางรองให้กันจริงหนอ	ใช้กินก็ไม่พอ เสียจะให้
บางคนลูกมากเลยก็รักระทม	เพราะไม่มีจ่ายนงหม ลูกรองให้
กรรมเอยกรรมเพราะไม่มีนาทำ	จะทำยังไง
ไม่มีนาทำเราจะตองนอนชม	ลูกเตาจะตองบ่มนอเอยไม่สบาย

(เพลงระบำบ้านนา)

สังคมชาวไร่ การทำไร่เป็นอาชีพที่คู่กับการทำนา ชาวนาจะเป็นทั้งชาวนาและชาวไร่ ในตัว คือทั้งปลูกข้าวและปลูกพืชเศรษฐกิจอื่น ๆ เมื่อยามว่างจากฤดูทำนา ดังที่เราเรียกคู่กันว่า

"ทำนาไร่" หรือ "ทำไร่ไถนา" เมื่อถึงหน้าแล้งว่างจากการทำนาชาวนาจะทำไร่ถั่ว ไร่ข้าวโพด ไร่แตง ฯลฯ ส่วนพืชผักสวนครัวจะปลูกพอกินพอใช้ในครัวเรือนเท่านั้น เมื่อระบบเศรษฐกิจเริ่มเปลี่ยนแปลงในสมัยต่อมาจึงเริ่มมีการปลูกพืชเศรษฐกิจเฉพาะอย่างขึ้น และเริ่มมีชาวไร่ที่มีไร่ชาวนาคังแต่ก่อน

ไอ้พ่อชั้นหัวใจของน้องเอ๋ย พ่อจะมาปลูกเคยปลายไร่
 พ่อจะเอานำมารคโค่น พ่อจะปลูกแตงโมที่เฝ้าตาย
 (เพลงฉ่อย)

ทุกวันนี้ทำนาไร่ไถนา ฉันไม่ใช่แม่ค้า แม่ขาย
 (เพลงระบำ)

ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นสมัยที่รัฐบาลชักชวนให้ชาวบ้านปลูกพืชผักสวนครัว เพลงฉ่อยของนายเพชร กล่าวว่าทำให้เกิดความคิดปลูกผักขายขึ้นแสดงให้เห็นว่าแต่เดิมคนไทยไม่นิยมปลูกผักเป็นพืชเศรษฐกิจ คงปลูกไว้พอกินเท่านั้น

อุไร	พี่มาสบถกันว่ารู้จัก รัฐบาลเขาสั่งให้เราทำสวนครัว แกไปหลงน้ำเหลาหรือไปเมาน้ำโรง	จะมหาพันธุ์ผักเราก็พึ่งรู้จักกันใหม่ แกไปมุดหัวอยุ่ที่ไหน เขาไม่ซาคักไม่รู้จักหรือยังใจ
เพชร	ฉันเป็นลูกสุพรรณที่รัฐบาลประกาศ ปลูกหอมกระเทียมกระเทียมให้เสร็จ แคววสวนตัวฉันเริ่มการทำกิจ	ให้ทำสวนครัวอย่าให้ซาค่าใครเป็นใคร ให้พวกเราเลี้ยงเบ็ดเลี้ยงไก่ พี่จะออกหัวคิดปลูกผักไว้ขาย

สังคมพ่อค้า คนไทยไม่นิยมทำกิจการค้าใหญ่โตหรือมีอาชีพพ่อค้า ส่วนใหญ่จะเป็นการค้าสินค้าทางเกษตรที่ตนเพาะปลูกเอง เช่นพืชผักต่าง ๆ เพื่อจุนเจือรายได้ ผู้ที่ทำอาชีพค้าขายมักจะเป็นเพียงพ่อค้าย่อยนำสินค้าต่างท้องถิ่นมาขาย เช่น ผ้า ค้าย ไหม ตลอดจนเพชรนิลจินดาต่าง ๆ

ถามว่านายจ่านาย นี้นายไปไหนกันมา หรือนายนำสินค้า เอามาขาย
 มีกายเจียมพรมเจียมหรือค้ายเทียมใหม่แท้ พวกใหม่พรมม่วงแพร เอามาขาย
 หรือเป็นพ่อค่านอกเขตมาขายเพชรชายนิล พวกพลอยหงเพชรหิน เอามาขาย

(เพลงระบำ)

พวกที่ทำการค้าอย่างจริงจังและเป็นพ่อค้ารายใหญ่มักจะเป็นคนจีน มีฐานะร่ำรวย เป็นเจ้าที่ดินใหญ่มีกิจการใหญ่โต เช่น โรงเลื่อย โรงสีและยังออกเงินให้กู้ และเนื่องจากความ ร่ำรวยนี้เองจึงทำให้ชาวบ้านไทยที่มีลูกสาวต่างก็ไม่รังเกียจที่จะได้ลูกเขยคนจีน

ผู้เป็นลูกเจ้าตัวนอง เอยจริงหนอแม่เอี่ยมละของงามฉัน แม่ผ้าพันตีนแม่จะติดอะไร
ผู้เป็นลูกตาปานที่เป็นหลานตาแปะ เงินทองเยอะเยอะอยู่ถมไป
(เพลงน้อยสำนวนที่ ๕)

ไม่มีใครดูหมิ่นข้านอนกินคอกเบี้ย ข้าเป็นลูกอาเสีย กินข้าวร้อนนอนสาย
ว่าโรงเลื่อยโรงสียังมีสีสืบทาโรง แถมยังมีเรือโยง ข้าไม่คุยขยาย
ว่าเก็บเงินสักพันซึ่งจะฝากคลังออมสิน แถมยังมีที่ดินนับจำนวนไม่ได้

(เพลงอีแซว สำนวนที่ ๔)

สังคมเกษตรกรรมกับศิลปะการใช้ภาษาอุปมา ในการเปรียบเทียบของสองสิ่ง สิ่ง ที่นำมาเปรียบเทียบเพื่อให้ความคิดสะกิดและเกิดจินตภาพแจ่มชัดจำเป็นต้องนำมาจากสิ่งที่คนใน สังคมนั้น ๆ รู้จักกันดี เช่น คนไทยสมัยก่อนเปรียบเทียบสีแดงว่า "แดงเหมือนชาติ" เพราะคน ไทยรู้จัก "ชาติ" กันดี ถ้ามีคนเปรียบเทียบสีแดงกับดอกกุหลาบ คนทั่วไปจะไม่สามารถสร้างจินตภาพ ได้ว่าสีแดงอย่างดอกกุหลาบเป็นอย่างไร เพราะดอกกุหลาบมีใช้ดอกไม้พื้นเมืองที่หาดูได้ง่าย ผิด กับชาวตะวันตกที่รู้จักดอกกุหลาบกันแพร่หลาย

ในสังคมเกษตรกรรมเช่นสังคมไทย สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติอันได้แก่ ดินฟ้าอากาศ พืชพันธุ์ สัตว์และสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมอันได้แก่ ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจน เครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นแหล่งบันดาลใจสำคัญในการสร้างภาษาอุปมา ดังจะ เห็นได้จากความเปรียบเทียบที่ปรากฏจากเพลงปฏิพากย์ ซึ่งมีทั้งความเปรียบเทียบที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเพศ ดังกล่าวมาแล้วในบทที่ ๔ และความเปรียบเทียบโดยทั่วไป

ลักษณะภาษาอุปมาที่ปรากฏจากเพลงปฏิพากย์จำแนกได้เป็น ๒ ชนิด คือ ความ เปรียบโดยตรง กับ ความเปรียบเทียบ

ก. ความเปรียบเทียบโดยตรง คือ ความเปรียบเทียบที่บอกว่าสิ่งหนึ่งเหมือนสิ่งหนึ่งโดยอาศัย คำที่แสดงความหมายเปรียบเทียบ อันได้แก่คำว่า เหมือน เหมือนคั่ง เหมือนอย่าง คล้ายดั่ง

อย่างกับ อย่าง หรือที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า simile ความเปรียบเทียบนี้ส่วนใหญ่สิ่งที่นำมาเปรียบเทียบจะเป็นวัตถุ เครื่องใช้ในท้องถิ่น

- วัตถุ ได้แก่ เกวียน พ้อม ฐูป เทียน รั้ว ว้าวกุกฟ้า ปากกา หมึก ป่าช้า เป็นต้น
- เกวียน - เปรียบความโค้งของค้ำกับวงเกวียน สะท้อนภาพนะที่ใช้ในสังคม
จะพิศค้ำค้ำแมกั้งยั้งกะวงเกวียน
- พ้อม - เปรียบความรักกับพ้อม เป็นความเปรียบในแง่ปริมาณ สะท้อนอาชีพในสังคม
รักเจ้าอมพะอ้อมคั้งพ้อมสี่เหลี่ยม
- ฐูป - เปรียบความหอมของแก้มกับกลิ่นฐูป สะท้อนสิ่งของที่ใช่เนื่องก้วยศาสนา
หอมแก้มขวางน่าจุ่ม คล้ายคล้ายจุกฐูปจุกไฟ
- เทียน - เปรียบนิ้วกับเทียนสะท้อนเครื่องใช้ในสังคม
แลวนิ้วแมยั้งกะเทียนที่ลนไฟ
- รั้ว - เปรียบหญิงที่ไม่มีสามีกับรั้ว เปรียบสามีกับเรียวรั้ว สะท้อนลักษณะบ้านเรือน
หญิงไม่มีตัวเปรียบเหมือนรั้วไม่มีเรียว
- ว้าวกุกฟ้า - เปรียบการยกเอาอกกับอาการสำของว้าวกุกฟ้า สะท้อนการละเล่นในสังคม
จะให้พี่ยกเอาเปล่าเหมือนคั้งว้าวกุกฟ้า
- ปากกาและหมึก - เปรียบความรักของชายและหญิงกับปากกาที่จิ้มหมึกเป็นความเปรียบในแง่สิ่งของที่เป็นคู่กัน สะท้อนสังคมที่มีการใช้ตัวอักษร
รักน้องจริงหนาเหมือนปากกาจิ้มหมึก
- ป่าช้า - เปรียบบ้านที่เจียมกับป่าช้า เป็นความเปรียบในแง่บรรยากาศ สะท้อนภาพสังคมที่มีประเพณีแยกคนตายจากคนเป็น
เหยาเรือนเคหายังกับป่าช้าเฝืออยู่

ปี - เปรียบเสียงที่ไพเราะกับปีของพระอภิรมณ์ สะท้อนวรรณกรรมที่มีชื่อ
เสียงเป็นที่รู้จักแพร่หลาย
ขอให้กระแสนเสียงของลูกเกลี้ยงเกลา ไปเหมือนปีเป่า
พระอภิรมณ์

พืช ได้แก่ จาวตาล, อ้อย เป็นการเปรียบเทียบลักษณะที่เหมือนกันบางอย่าง

จาวตาล - เปรียบความขาวของตากซึ่งมีนัยไปถึงนมผู้หญิงกับสีของ
จาวตาล

คุณมากเจ้าขาวราวกับจาวตาล

อ้อย - เปรียบแขนกับท่อนอ้อย
แขนอ่อนโยนกับท่อนอ้อย

สัตว์ ได้แก่ ควายน, ไก่

ควายน - เปรียบพลังความรักกับอาการวิ่งของควายน
รักน้องจนเกือบเหมือนควายนเปลี่ยนข้ามทุ่ง

ไก่ - เปรียบสีผิวกับสีผิวไก่ เป็นความเปรียบในเชิงลบ
ทาสนั้นสิ้นไปวันละเฟื้อง หน้าตาก็เหลืองยังกับไก่

- เปรียบอาการกระแะของนกกับอาการของไก่ชน
ปลดอมแล้วปลดอมอีกที่จึงซบซิดเข้าไปใกล้
เปรียบเหมือนยังกับไก่เคยชน

ธรรมชาติ ได้แก่ สถาปัตยกรรมศาสตร์ต่าง ๆ

หนอง-แหน - เปรียบความรักของชายต่อหญิงกับแหนในหนอง เป็นความ
เปรียบสิ่งที่คู่กัน

จ้ำรักน้องเสียวแน่น ไปเหมือนยังแหนรักหนอง

ช่องน้ำไหล - เปรียบความคล่องของเสียงกับช่องน้ำไหล

ขอให้ขึ้นคล่องดงคล่อง ไปเหมือนยังช่องน้ำไหล

ข. ความเปรียบเทียบโดยนัย คือ การนำเอาสิ่งเปรียบเทียบทั้งสองเข้าไว้ด้วยกัน

ความเปรียบเทียบนี้มีอยู่มากที่สุด แบ่งย่อยได้เป็น ๒ ชนิด คือ ความเปรียบเทียบที่ใช่เป็นคำแทนชื่อ

และความเปรียบเทียบอุปมาอุปไมย (metaphor)

ความเปรียบเทียบที่ไว้เป็นคำแทนชื่อ ความเปรียบเทียบนี้มีอยู่มาก ทั้งที่เป็นคำแทนชื่อชายและคำแทนชื่อหญิง น้ำเสียงที่ไว้ในความเปรียบเทียบมีทั้งแง่บวกและแง่ลบ ความเปรียบเทียบในแง่บวกจะแสดงถึงความชื่นชม ความเอ็นดู ความยกย่อง ส่วนความเปรียบเทียบในแง่ลบเป็นการเสียดสี ความเปรียบเทียบนี้ส่วนใหญ่มาจากพืชและวัตถุ

ความเปรียบเทียบในแง่บวก

- ความเปรียบเทียบที่นำมาจากพืช
- กุเกรา คาน แม่หนู สัตว์ คณ ขย กุแม่ พุ่ม ผา คณ คช ราย จ้อง
 - ไฉ่ แม่ แก่น มา ลือ ยา ให้ พี่ ต้อง วอน
 - ถึง ไม่ ซ้น ก็ ถอง กู สัก หน แม่ ชื่อ สุ มณฑ ธา เอ ย
 - แม่ กอก ประ คณ ร ส เก ียว น้อง จะ อก เพลง เอ ย
 - ไม่ คว ร ถ อ เ ย า ก อน เอ ย แม่ ท อน จ ิน ท น ไ ท ย
 - เส ียง ผู้ ไ ก ไ กร มา พ าน ค ว ่ว ส ว ย น้อง ก ิ ค ไม่ ร ู้ แ ล ว
 - ไป ก ั ม ห อ ย อ ก ส ล ิ ค
 - พี่ ไม่ ห ล อ ก ไป ห ร อ ก แม่ ก อ ก ระ ถ ิน

ความเปรียบเทียบในแง่ลบ

- ความเปรียบเทียบที่นำมาจากพืช
- ไฉ่ แม่ ก อ ก ล ้น ท ม ก ล ม ก ระ พ ื่อ ห น ัก ห น อ ย แม่ จะ
 - ก ็ อ ไป ทำ ไม
 - ซ ้ำ ร ัก น้อง เ น เ ีย ว แน น ไป เช ีย ว นะ แม่ ซ ้ำ ว เ น เ ีย ว น ิ่ง
 - ใ ้ ห น ้อง ถ อ ย ก ล อ เย อ น ต อ ก ไป เส ียง นะ แม่ ก อ ก พ ง ค อ
 - จะ เด ็ จะ ว ั ว ของ น้อง จะ ก ว น แม่ จะ ทำ ย ี ว น ห น เ น ั น ้ำ
 - มา พ ม แม่ นะ บ าง มัน ก็ ร ัก ค ั น ั ก ั ว ำ ไป ร ก อ ย ำ มี อ ย ุ ร ำ
 - เอ ย เอ ย
 - จะ ใ ้ ให้ พี่ ร ี ก ห ล า ย คำ จะ ให้ พี่ ซ ้ำ ห ล า ย ค อ
 - ละ แม่ ส ำ ค ุ ด อ ง ข อ ของ ช า ย
 - อ ย ำ ไป เช ื่อ เขา เล ย นะ แม่ เก ย ต น ค ำ

- ไปเกิดเหตุเภทภัยเพราะไปไต่^๑นางกะตู่^๑
- แม่นอนขวางยี่งัน, แม่คอก^๑ระกำ

ความเปรียบที่นำมาจากสัตว์

- มาเดอะมาแม่ม่า แม่นกกระทาค้าว^๑เก็ง
- ออย่าพูดไกลเกลื่อน แม่ปลาตะเพียนติดเกาะ
- แม่นกเทศเมืองไทย
- เสียเว่ยทองเสียวกายคนเจ็บ พวกเสื่อ^๑ซอนเล่ม
ไม้รำก็คงออกลาย
- มาเกิดหมายม่ม่า แม่นกกระทาคู่^๑ขลุ่ย
- ไ้อ้อยู่ไต่^๑หินพูจระเข้^๑คหิมิ^๑เวริงให้ตาย
- แม่นกกระจุก^๑ของพิศุก^๑โง่ง

ความเปรียบที่นำมาจากวัตถุ

- ไ้อหาร^๑รอยศทาง^๑ก
- ออย่าไต่^๑ทุกหลาย^๑ก่า^๑อย่าไต่^๑ที่^๑เข้าหลาย^๑หน แม่วี^๑ยาว
รดยน^๑ค่าง^๑ใหญ่
- น้องจะ^๑นั่ง^๑จ่า^๑ที่^๑จะ^๑ว่า^๑ให้^๑ยล แม่มะ^๑ยม^๑หวาน^๑เย็น^๑ชื่น^๑ใจ
- ไกร^๑หนอ^๑ไกร^๑หนอ ไกร^๑มา^๑เรียก^๑แม่ออก^๑ดอกไม้
- เออ^๑ระ^๑เหย^๑ล^๑อย^๑ล^๑อย พอก^๑ล^๑้น^๑คอก^๑ก^๑ล^๑อย^๑หอม^๑ไกล

ความเปรียบที่นำมาจากสัตว์

- แม่นอง^๑นอย^๑หอย^๑สัง^๑ข์^๑ วัน^๑นี้^๑คู่^๑สร้าง^๑เจ้า^๑มา
- ไ้อพ^๑อ^๑สา^๑ลิ^๑กาน^๑ก^๑เอ^๑ียง แต่^๑พ^๑อ^๑ไค^๑ย^๑น^๑เส^๑ียง^๑ก็^๑ติ^๑ค^๑ใจ

^๑กะตู่ คือ เถยง เถยพ่างที่หลงเหลืออยู่ในลานนวกข้าว

ความเปรียบที่นำมาจากวัตถุ

- ไอ้แม่เอี่ยมจริงหนอแม่ดองงามจีน แม่ค้าขี้ขี้มึงพัน
- พี่แบกรักบวระใจพี่รักกลับ แม่แหวนประดับวงใน
- แม่สร้อยควดลูกประจำ แม่อย่าทำราคา
- แม่แหวนแหว่งงักอ้ออย่าให้พี่เก้อเสียกาย
- เมตตาลักนิคแม่ขิ้นสัมฤทธิ์ของพี่
- แม่ชาติเชื้อเรือพายลอยมาในสายอุทกัง
- พี่รักน้องไปเล่นนะแม่ทองบางจีน รักกันปานจะกลืนให้ได้
- เชือกฟางพี่แม่ทองคียาคำ

ความเปรียบที่นำมาจากสภาพภูมิศาสตร์

- แม่นาคำกินถั่วให้พี่เช่าทำ

ความเปรียบที่นำมาจากอวัยวะในร่างกาย

- ไอ้แม่คิ้ววงวงเกื้อน แม่จงเป็นหน้าทอม
- ขอเชิญแม่พุ่มมาลาตีหน้ามา เหลียว
- เขายอกกับพี่แม่ทอง เอวกลิ้ง
- คนอย่างพี่แม่สำคัญไม่เอา แม่ทนจะนั่งคั้งเป้าคอยใคร
- แม่เนื้ออ่อนนอนอุ่นช่วยอุกหนุนกับพี่สักหน่อย
- แม่ตาคำใจถ้อยว่าพี่หน้าตาน
- แม่ใจเกรงรีแหม่น้องช่างดีกว่าเพื่อน

ความเปรียบที่นำมาจากความเชื่อ

- ฉันไม่ใช่ท่อนดปลอก ถามว่าทุกวันมีทุกข์อะไร
- ขวัญน้อง, ขวัญเมือง, ขวัญทอง

ความเปรียบที่นำมาจากสภาพธรรมชาติ

- ชื่อหญิงชื่อแม่แขนวยไซ
- ชื่อที่คิดว่าแม่สายฟ้าลอยฝั่ง
- ลูกใครทนอนปากศอมันแทนม ลูกอีสร้อยฟ้าแลบ คนใจ

ความเปรียบชนิดอุปมา (metaphor) คือ ความเปรียบของสองสิ่งที่ไม่จำเป็น
ต้องนำมาเปรียบเทียบกับกันว่าเป็นสิ่งเดียวกัน โดยใช้คำว่า "เป็น" "เท่า" "คือ" ความเปรียบ
ชนิดนี้มีอยู่บ้างแต่ไม่มากนัก ได้แก่

- แม่จะอยู่เป็นสาวให้หน้าขาวเป็นนัย
- หวานเย็นเป็นน้ำตาลทราย
- ถึงที่จะเป็นแรงคืน เทียบถือว่ามิเห็นคืนสิ้น
แต่ไขมันกินมันแล้วเห็นใจ
- หรือจะเป็นปลาหมอไอ้ที่เหลือเขียง
- เป็นมะเขือไอ้ที่เหลือเคมเค็ก
- น้องเป็นไก่เกี้ยวตีนดำ น้องไม่อาจข้าม
กลองชดุง
- ฝ่ายที่เป็นเงาะกะลอน รูปทองนั้นซ่อน
เอาไว้ข้างใน

ความเปรียบในแง่อุปมาเป็นความเปรียบที่น่าสนใจ เพราะมีทั้งเสียคติโดยตรงกับ
เสียคติทางอ้อม การเสียคติโดยตรง คือการสร้างการเปรียบในแง่ลบที่ให้ความหมาย
เคียด อาจเป็นคำที่ไร้เป็นคำค่าในสังคมอยู่แล้ว เช่น ไอ้สร้อยสตาจค์ แม่คอกพุงคอก
อันางกะคุษ ส่วนการเสียคติทางอ้อมเป็นความเปรียบที่สังคูเดิน ๆ แล้วเหมือนเป็นคำชม แต่
ที่จริงแล้วผู้สร้างใจคิดปะการเลนคำ ซึ่งมีทั้งใจเสียสร้างควมชมขัน เช่น แม่เคยคนดำ แม่
ข้าวเหนียวหนึ่ง พ่อกุบปอย หรือเพิ่มคำบางคำเข้าไปทำให้ควมหมายเปลี่ยนแปลงไป เช่น
ฝ่ายที่เป็นเงาะกะลอน, แม่แขนวยไซ, สร้อยฟ้าแลบ หรือใช้ความเปรียบที่ดูเหมือนเป็นคำชม
แต่ควมหมายจริง ๆ เป็นควมหมายกรงข้าม เช่น แม่อนบางยี่ขัน คำว่า "บอน" ตามปกติ

ใช้ในความหมายไม่ดี เช่น ปากบอน แปลว่า ปากไม่ดี ได้ยินเรื่องราวอะไรก็ต้องนำมาเล่าต่อ
เก็บความลับไม่ได้ มีความหมายเช่นเดียวกับปากคัน ดังนั้นถ้านำมาเปรียบเทียบว่า "แม่อบนางยี่ขัน"
แสดงว่า หญิงคนนั้นเมื่อป็นนิสัยเช่นนี้ พลิกความคาดหมายไม่ทำให้เกิดความชอบชื่น ความเปรียบเทียบใน
แง่ลบจึง เป็นความเปรียบเทียบที่ควรใช้ศิลปะมากกว่าความเปรียบเทียบในแง่บวก

จากเพลงปฏิพากย์ของภาคกลางแสดงให้เห็นว่าคนไทยมีความสามารถในการสร้าง
สรรค์ภาษาอุปมา เป็นคนช่างเปรียบเทียบและภาษาอุปมาที่ใช้นั้นแสดงให้เห็นว่าการกสิกรรม
เป็นวิถีชีวิตที่สอดแทรกเข้าไปในความคิดและครอบคลุมชีวิตทุกด้าน

เพลงปฏิพากย์กับระบบความเชื่อ *

สถาบันศาสนาเป็นสถาบันที่ผูกพันกับชีวิตของคนไทยมากที่สุด เพราะต้องข้องเกี่ยวกับ
โดยตรงตั้งแต่เกิดจนตาย ระบบความเชื่อจากศาสนาพุทธ พราหมณ์ และความเชื่อดั้งเดิมที่
ผสมผสานกลมกลืนกันได้เข้ามีส่วนกำหนดก่านิยม และประเพณีต่าง ๆ ของไทยและได้ร่วม
รังสรรค์วัฒนธรรมของชาวบ้านขึ้น

๑. เพลงปฏิพากย์ในฐานะเป็นเครื่องมือสะท้อนกลับความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนา
ศาสนาพุทธได้เข้าครอบคลุมวิถีชีวิตของคนไทยในหลายล้านจนมีผู้กล่าวว่า "สังคมไทยได้สร้าง
พระพุทธศาสนาขึ้นในสังคมไทย และพระพุทธศาสนาก็สร้างสังคมไทยขึ้นในพุทธศาสนา"^๑ แสดง
ให้เห็นว่าพุทธศาสนากับสังคมไทยผูกพันจนแยกกันไม่ออก พุทธศาสนามีอิทธิพลต่อความคิดของ
ชาวบ้านโดยได้ให้คำคมต่อสิ่งที่น่าสงสัยไว้แล้วอย่างพร้อมมูล ไม่ว่าจะเป็นเรื่องนรกสวรรค์
ระบบการให้รางวัล การลงโทษ จนแม้แต่เรื่องกำเนิดชีวิตและจุดหมายสูงสุดในชีวิต

อิทธิพลของศาสนาพุทธที่ปรากฏผ่านเพลงปฏิพากย์ของภาคกลางแบ่งออกได้เป็น
๒ ลักษณะ ดังนี้

^๑สมเด็จพระญาณสังวร, พระพุทธศาสนากับสังคมไทย คำบรรยายวิชาพื้นฐาน
อารยธรรมไทย น.ธ. ๑๑๑ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖),
หน้า ๒๓.

ลักษณะแรก การสะท้อนกลับโดยตรง เนื่องจากสังคมไทยยกย่องผู้มีความรู้ทาง
พุทธศาสนาโดยเฉพาะผู้ที่รู้ภาษามาลีซึ่งเป็น "ภาษาเทกคีสัทธี" ทางศาสนา ผู้ที่สามารถใช้
ภาษามาลีได้จึงต้องเป็นพระภิกษุหรือผู้ที่เคยบวชเรียนมาก่อน ในการร้องเพลงปฏิพากย์ได้
ตอบกันนี้จะเปิดโอกาสให้ผู้ทั้งหลาย "โอ้ความสามารถ" ได้ยิ่งเพิ่มขึ้นที่ ดังตัวอย่างจาก
เพลง เรือขาวเหนือที่ปรากฏในหนังสือวัดเกาะของเก่าว่า

หญิง	น้องจะลองถามฟังตามโอ้อวด ในอาการสามสิบสอง ตั้งแต่เกษม์หลุงกึ่ง เกษะเกศาทานวากะไร หันตาคันโต ตะโจมิ่งสั่ง หากฟังรูกงแปลออกได้ ฟังจงวาทาณัญธาทองดี	กลุ่มนที่ที่สวดทุกวันนี่ แมนแกตกของตามพระคัมภีร์ ไปรควาให้ฟังจนถวนที่ โลมานั่งไชรนะชามามี อัฐมินิจัง ไกรฟังมาลี น้องจะเชื่อในความสัตย์วาที ตัวของน้องนี้จะกอยฟังเอย
ชาย	ฟังเอยฟังคำ ที่ฟังสมบัติของกลัวสะบัก ตัวหักเมื่อแล้วเหลือจะวอน กลัวจะไม่รู เป็นนุเรียนว่า จะไปฟังแปลแกไข อิมัสสมิงกา เห็นว่ากายา ครั้นเมื่อแคะแระลงพลัน เกษะเกษานันวานม คำอยู่เมื่อสาวหงอกขาว เมื่อแก เกศากะกาลานแสนเสน โลมาทานแปลวาชน ฝ่ามือสองข้างกว้างเว ประมาณเกาโกฏีแสนเสน นะขาวาเล็ขาวเจ็บเหลือใจ หันตานั้นพนาคือพัน งอกชันภายหลังครึ่งสองท ตะโจหรือก็คือหนึ่ง รวบรวมเขาเหาเม็ดพุทรา มั่งสังไตหนึ่งคือเนื้อ	ฟังน้องเจ้ารำเสียดดี จะฟังความสัตย์ไปกงวาที เจ้ากลัวเค็ดครอนเมื่อปลายปี รอนรูกอยคำในพระมาลี ฟังจะแกไหนองฟังเด็ยนี้ รุนสาวโสภานิวของโสภี เป็ดอกนิวลงพุดันซึกอินทรี อยาโคนนิมวาค่าอูยดี เพราะความระแ เขาเยื่อนกามี ฟีมองแลเห็นอยบนเกที มีหัวตัวตนพาเทาไม่มี แคที่แลเห็นอยู่หัวกามี ที่แลไม่ เห็นอยู่ลับยังมี ยีสอนไชรไม่เกินกว่านี้ อยในปากนั้นสามสิบสองมี ยังไม่ทานแทนหักปนไม่มี หมุ่หมอกำบังหัวทั้งอินทรี หมุ่หมอกายาเห็นโค ต้นที่ มีสีแคงเรือบางขาวก็มี

เนื้อหนัง เล้ามี แก้วดิบก้อน
 นะหาร แลดูไม่เห็น
 เอ็นใหญ่ เคา รอย เอ็นน้อย เคา รัน
 อัญมณี เหม่นจะวา ใหลดู
 กระตุก แข็ง กระตุก อ้วน
 อัญมณี มีรัง แปลง ใหลดู
 วิกัง คือ มาม ความ อาง
 หะ หะ บัง แม จง พัง ก่า ไซ
 ส่วน เบื้อง ก่า ใหล จะ ว่า ไหล พัง
 รวง รักับ ขั้ว เหม่ง หัว ใจ นอย
 ก็ โลมะ กัง ก็ อั้ง ยึด
 หิมะ กัง รุง รัง ชด ยุง
 บับ ผา สังก พัง โหล หลอด
 อน พัง ใหล ใหล เป็น ใหล ดูง
 รวน อย สาม สิบ สอง ชด

กาย เน่า เป็น หนอง กลิ่น เหม็น เฝิ่น ที่
 แปล ว่า ก็ อี เอ็น เสน หัว กาย
 รักรัง ครึง ก็น หัว กาย อิน ทรี บ
 ก็ อาง กระ ตุก เอ็น ยุก ใหล ดู
 รวน ผา รอย หอน ก่า เหม่า ใหล มี
 เยื่อ ใหล กระ ตุก ดู กาย มา กี่
 แอม อย นอก ขาง หัว ใจ เภา
 แปล ว่า หัว ใจ กัง ไซ ว่า ที่
 ก็ อยะ หะ บัง ไซ ตั้ง อย ดู
 เป็น พวง หอย ยอย อย ใหล นากี่
 แอม นาน ยึด ส่า หรั บับ มี
 ก็ อ่า ไซ พุง ประ มา ฒ ถวน ใหล
 แปล ว่า มา ว่า ปรอก ตาม ถอย เหม ไซ
 ชด ใหล ใหล ยุง รุง รัง นากี่
 รวน กั ใหล ใหล ประ มา ฒ มี

นอกจากนี้ความรู้เกี่ยวกับพุทธประวัติ ความรู้เรื่องวินัยซึ่งเป็นความรู้ขั้นพื้นฐานของชาวไทย พุทธ
 ก็ถูกนำมาทดสอบ ภูมิรู้เช่นกัน การนำเสนอในลักษณะนี้จะอยู่ร่วมกันเป็นชุดเรียกว่า "สมบัติ"
 หรือ "เล่นวินัย" มักนิยมแสดงในงานบวช หรืองานที่เกี่ยวข้องกับศาสนา

ลักษณะที่สอง การสะท้อนกลับโดยอ้อม ไม่จงใจเน้นความรู้ทางศาสนาแต่ครอบคลุม
 เนื้อแนวความคิดและทัศนะของกวีต่อโลกและชีวิต ส่วนใหญ่เป็น "ธรรมะ" ที่กวีได้รับการอบรม
 มาจากสังคม เช่น เรื่องกรรม เรื่องอนิจจัง ซึ่งกวีจะเสนอสอดแทรกไว้ในโวหารโต้ตอบใน
 ลักษณะการล้อไหวพริบจากกระแสนี้ก เช่น ตัวอย่าง

ทำบุญสิ่งใดหนอ จะไกรวมหอกับแม่อยู่ธำ
 (เพลงธำเจ้าหงส์ ของรวบำนานอ.ท่าเรือ)
 ว่าเวรเอมแหวว่ากรรมเอยกรรม ไม่รู้โดยว่าจะทำเสียยังง
 (เพลงระบำบ้านนา)

* เพลงรวบำนาน (พระนคร : โรงพิมพ์ราชภัฏจเรวิญ, ม.ป.ท.)

แต่บางกริ่งก็จริงจังมาเพิ่มน้ำหนักให้โหวตของคนที่ไม่ได้ตั้งใจเน้นความรู้ทางศาสนาเช่น

นี่แหละสังฆารของเรานี้ไม่จริง นับวันก็จะพังลงไป
คนเราเกิดมาไอ้สังฆารไม่เที่ยงแท้ ประเดี๋ยวหมุนประเดี๋ยวแก่ เกินกาย
(เพลงระบำ)

ในฐานะที่เพลงปฏิพากย์เป็นการแสดงออกทางความคิดของชาวบ้าน เพลงปฏิพากย์จึงเป็นเสมือนบันทึกสำคัญที่สะท้อนความเข้าใจ และความรับรู้ของชาวบ้านต่อพุทธศาสนาดังต่อไปนี้

๑.๑ ความรู้ในพุทธประวัติ คนไทยมีความรู้เรื่องพุทธประวัติเป็นอย่างดีทั้งในพระชาติที่เป็นพระสิทธัตถะและพระชาติในอภักตโกเบเฉพาะทศชาติ พระพุทธเจ้าในการรับรู้ของชาวบ้านมีลักษณะเป็น "วิกรมบุรุษ" เนื่องจากสามารถปฏิบัติในสิ่งที่ยากลำบากที่คนทั่วไปปฏิบัติไม่ได้ สิ่งนั้นก็คือ การเสียสละทุกสิ่งในชีวิตเพื่อแสวงหาทางดับกิเลสขันธ์หา ความมีตัวตนจริง ๆ ของพระพุทธเจ้าทำให้ลักษณะของพระเจ้านี้ก็ลึกลับยิ่ง ผู้ทรงอำนาจยิ่งใหญ่ เฉกเช่น พระอถรร พระนารายณ์ ไม่เกิดขึ้น พระพุทธเจ้าในสายตาของชาวบ้านจึงเป็นเพียง "วีรบุรุษ" หรือตัวเอกในนิทานที่แสนคุ้นหู สังเกตได้จากกรใช้สรรพนามแทนองค์ว่า "ท่าน" และใช้คำแทนชื่อว่า "หน่อหน้อยอินราชโพธิธำถัย" หรือ "พระพุทธเจ้าเอ๋ย" แต่กระนั้นก็ตามคนไทยก็เคารพบูชาพระพุทธเจ้า ไม่ว่าจะทำกิจกรรมใดจะต้องมีการกราบไหว้เพื่อสริมงคล แม้แต่กิจกรรมเพื่อการบันเทิงจำต้องมีการกล่าวบูชาไว้ในบทไหว้ครู การบูชานี้บูชาองค์พระพุทธเจ้าและรูปจำลองพระพุทธเจ้า ดังปรากฏจากบทไหว้ครูดังนี้

บูชาพระพุทธเจ้า
ยกมือพนมบรมบาท หน่อหน้อยอินราชโพธิธำถัย

(เพลงอี่แซว ส่วนวันที่ ๘)

จะไหว้พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ระว่าถวายแพศ
ไหว้ปฏิภกปกเกศ ลุกมาแทนวณนอย

(เพลงปรบไม้ ส่วนวันที่ ๑)

จะไหว้พระพุทธรูปที่ล้ำ
จะไหว้พระสงฆ์ของกบฏเสวีรัฐ

จะไหว้พระบรมมหาราชวัง
ชาวชาย

(เพลงหน้าโย)

ลูกจะไหว้พระพุทธรูปเจ้า
ให้เกิดอายุทรงญาณเคียงแปดสิบปี

ที่ท่ามไค่ดวงเข้านิพพาน

(เพลงฉ่อย ส่วนวันที่ ๑)

บุรุษประจำของพระพุทธรูปเจ้า ไค่แก้ว พระธาตุ พระพุทธรูป และสถานที่สำคัญของศาสนา
ในท้องถิ่นต่าง ๆ

ลูกจะไหว้บรมธาตุทุกสถาน...

ลูกจะไหว้พระแท่นศิลาอาสน์

ไหว้พระบาทสี่รอย ไหว้ทั้งพระฉายแซมช้อย

(เพลงฉ่อย ส่วนวันที่

ลูกจะไหว้ไชโยขันทันว่าไชโย

ก้านไม้หลวงพ่อก้อยอยู่ที่วัดไผ่

(เพลงฉ่อย ส่วนวันที่

ยกมือประเดียนขึ้นเทียนที่ระ

ลูกแก้วลูกขวัญตัวฉันเคารพ

.....

ขอไหว้พระบรมธาตุ

อยู่ในสิมพลเมืองนาคราช

ไหว้ทั้งพระแท่นศิลาอาสน์)

(เพลงเกี่ยวข้าว ส่วนวันที่ ๑)

บุรุษเสวีจบล้างพระเขี้ยวแก้วอยู่เมืองลังกา)

(เพลงเรือ ส่วนวันที่ ๒)

เรื่องประวัติศาสนาชาวบ้านมีความรู้พอสมควร นอกจากพระพุทธรูปเจ้าองค์นี้แล้ว
ชาวบ้านยังอ้างถึงพระพุทธรูปเจ้าในอีกเขตและอนาคต ที่รวมเรียกว่า พระเจ้าห้าพระองค์
ดังมีการกล่าวถึงในบทไหว้ครูเพลงฉ่อย ความว่า

วัดไผ่โรงวัว, อำเภอสองพี่น้อง สุพรรณบุรี

จะให้กุกุสันโธ จะให้พระโคตมกัมม พระกิริยิระกัสมป ลูกจะให้พระสมณโคตม
ขอให้ทะเลอุปรูโปรง ไปยังกับองค์พระเมตไตรย์

(เพลงฉ่อย ส่วนวที่

ลูกจะให้พระกุกุสันโธ จะให้พระโคตมกัมม
จะนมมิโศลกประณช้นเหนือเกียร

(เพลงฉ่อย ส่วนวที่ ๑)

ขอให้ลูกทะเลอุปรูโปรง ให้เหมือนยังกับองค์พระเมตไตรย์

(เพลงฉ่อย ส่วนวที่ ๑)

ส่วนพุทธประวัติตอนที่นิยมนำมากล่าวถึงบ่อยครั้งในการ เล่นเพลง เป็นตอนที่พระ
พุทธเจ้าเสด็จออกบวชในแคว้นกัมมและตอนมาเข้าเมืองกุสินารา ทั้งสองตอนนี้เป็นเรื่องของการ
เสียสละและเอาชนะตัวเองโดยการพยายาม "กัมกัณหะ" การที่นำทั้งสองตอนมาแทรกไว้
แสดงให้เห็นความลึกซึ้งของชาวบ้านต่อเรื่องการกัมกัณหะเสด็จมาเป็นเรื่องที่ท้าทาย คนที่ทำ
โกสมควรเป็นมูขุขิ่งใหญ่ ขตะเดียวกันกับยอมรับว่าตนเป็นผู้ที่ไม่อาจตัดสิ่งเหล่านี้ไปได้ ถึง
ความว่า

เห็นจะตัดได้ตลอดองค์พระพธิเจ้า	ที่จะได้ดวงเข้านิพพาน ไม่
อายุท่านได้สิบหก	ยังเวียนวอกอยู่ในตัวกัณหะ
อายุยี่สิบเก้าย่างเข้าไคพอดี	ท่านก็คิดหนี ทิมพา
ทรงมากกัณหะ เมื่อสูงค้เพียงคั้น	ทิมพายัง ไนต้นลัมตา
นาสงสารพินพิบลวพิตองหนีพินเพื่อน	เมื่อไรจะไคมาเยือน ทิมพา
ถึงพระโพธิญาณยังมีมารมาฆ่า	จะสำเร็จจนกร้าวานเปลื้องเวลามานานหลาย
กว่าจะตัดสำเร็จไปจนโคตมบรรพชา	ทานโคตมนามได้เป็อหมาย
จนร่างกายหละหลวงมีโคจรรวมวงโร	ตาคักกาโบจะเอาค้ให้ไค
พระไคคั้งขันติเอาลัทธิเกินทาง	เอาอารมณ์เป็นที่ตั้งพอให้รอดตาย

(เพลงฉ่อย ส่วนวที่

ที่ถูกต้องเป็นมากที่สุด

พุทธประวัติตอนปริิณิพานก็เป็นอีกตอนหนึ่งที่น่าสนใจ ข้อมูลที่เสนอในตอนนี้มีลักษณะเสริมแต่งเกินความจริง กล่าวถึงเวลาตายอย่างละเอียด และให้ข้อมูลที่ต่างไปจากที่บันทึกไว้ที่อื่น เช่น เรื่องอาหารมื้อสุดท้ายของพระพุทธเจ้ากล่าวว่าพญามารเป็นผู้นำมาถวาย และก่อนพระพุทธเจ้าจะเข้าปริิณิพานพระองค์ก็ยกพระอภังโก้ว ตามที่ปรากฏจากพุทธประวัติ นายจุนทะเป็นผู้นำมาถวาย และเมื่อพระองค์เสด็จสู่ปริิณิพานพระองค์ก็ได้ยกสิ่งใดไว้ทั้งสิ้น ลักษณะการกล่าวถึงพระพุทธเจ้าตามแบบชาวบ้านนี้ พระพุทธเจ้าจะมีลักษณะเป็นวีรบุรุษหรือเป็นคิ้วเอกในนิทานมากกว่าจะเป็นพระศาสดาค้นสำคัญของโลก

พระพุทธเจ้าเอ๋ยจะเข้าปริิณิพาน	วิมุตตนาสงสารจริงให้ตาย
ทรงมาองกอยู่ที่กรุงรัง	มันเนาเวทหนึ่งเสียดะไร
ยังมีพญามาร เรื่องอุทธี	เอาสุกรกอนยาพิษ มาถวาย
เรียกพระอาณนทของยา	โหดระเถิบเขามาไกลไกล
โอเรือนเก่าของเราหรือ	สมควรจะรื้อหรือปลูกใหม่
พระอาณนทไมรูเหาทัน	ก็ทุลกะทาน เผลอไป
ว่าโอเรือนเก่าของเราหรือ	สมควรจะรื้อหรือปลูกใหม่
พระพุทธเจ้าพอใดฟังว่า	ทานกิดขึ้นมาหาใจหาย
เลยเสวยสุกรกอนยาพิษ	ฮาเจียนเป็นโง่ติด หลั่งไหล
เมื่อจะกับฉ้วนเอ๋ยจะสิ้นชีวา	เมื่อจะไปปราชา ผีตาย
มีมะเส็งเบญจพักขันเคื่อนกล้วนแจ้งการ	จะเข้าปริิณิพานรู้ไหม
เอ๋ยเมื่อทานจะไปจิตใจถึง	ทานเน่ยวพระอภังโก้ว เมื่อจะตาย

(เพลงเรือ ส่วนวนที่ ๑)

๑.๒ ความรู้สึกละใน เรื่องจักรวาลและภูมิต่าง ๆ เรื่องของ นรก สวรรค์

และโลกมนุษย์ เป็นความเชื่อที่คนไทยได้รับมาจากพุทธศาสนา โดยเฉพาะจากวรรณคดีเล่มสำคัญในสมัยสุโขทัย คือ ไตรภูมิพระร่วงที่มีการแจกแจงรายละเอียดของภูมิต่าง ๆ อย่างชัดเจนและจากหนังสือพระมาลัยที่ไร้สวดในงานแต่งงานและงานศพ แม้ว่าหนังสือทั้งสองเล่มจะมีอิทธิพลต่อชาวบ้านอย่างสูง แต่กลับปรากฏว่าความเข้าใจของชาวบ้านที่แสดงออกมาในเพลงปฏิพากย์มีลักษณะสับสน

โลกมนุษย์ สัตฐานของโลกมนุษย์ตามที่ปรากฏในไตรภูมิมีลักษณะแบน มีความหนา ๒๔,๐๐๐ โยชน์ ใต้พื้นโลกมีน้ำและลมทรงแผ่นดินไว้ ต่อจากนั้นจึงถึงชั้นนรก ดังความว่า

"และแผ่นดินอันเราอยู่นี้โดยกว้างได้หมื่นโยชน์ โดยหนาได้ ๒๘,๐๐๐ โยชน์ และน้ำอันทรง
แผ่นดินไว้หนาได้ ๕๐,๐๐๐ โยชน์ ลมอันทรงน้ำและแผ่นดินไว้มีโอบรอบมิได้ไหว โดยหนาได้
๕๖๐,๐๐๐ โยชน์ ปุณฺณรทกัณฺฐ์ เรายันยอนอยู่ใต้แผ่นดินที่เราอยู่นี้แล"^๑

พื้นฐานของโลกที่ปรากฏจากเพลงเรื่อของภิกษุพร้อม ชาวอังกุร แม้จะคงแก้
กันตำรับไว้แต่มีรายละเอียดเพิ่มเติมขึ้นบางส่วน ได้แก่ ไตรมมีอากาศ มีฝูงค้างคาวบินอยู่ ปลา
อาบนที่ที่บนโลกตามความเชื่อเดิมว่ามีตัวเดียว เมื่อปลาพลิกตัวทำให้แผ่นดินไหวในเพลงเรื่อก็
กล่าวว่า มีสองตัวตัวเมีย เมื่อปลัดกัณฺฐ์บนแผ่นดินก็ไหว เป็นการโยงเข้าสู่เรื่องสังวาสตาม
ลักษณะของเพลง

พสุธาหนาแน่นได้สองแสนสี่หมื่นโยชน์	กลัวว่าทั้งหมดที่พระทูลเกล้าว่าไว้
ไตรพสุธายังมีปลาอาบนท	หมุนแผ่นดินคล เขาไว้
สองตัวผู้เมียเคล็ดยกคอกันหนาแมกุด	ผลัดเปลี่ยนกันหมุน เรือไป
ปลัดกัณฺฐ์ที่ไรแผ่นดินก็ไหวทุกที	ถวายพระบาดี กลาวไว้
ไตรปลายังมีแม่น้ำลำธาร	มีด้วยละหาน ไคใหญ่
ใต้น้ำสาครยังมีทวยฟ้า	ก็ไม่ใต้น้ำตกหยัก ลงไปไค
ไตรคดมลงไมเอามีกอากาศว่างเปล่า	มีทั้งฝูงค้างคาว บินกันซวกไชว
ไตรพสุธายังมีปลาอาบนท	มีน้ำมีฝน ยังมีลมไฟ
ไม่เชือก้ำชา น้อยก็อย่าเชื่อไกร	ใจจำเอาไว้เถิดเอย

(เพลงเรื่อ สำนวนที่ ๑)

นรกแปดขุม คนโบราณสร้างภาพนรกขึ้นมาอย่างน่าสยดสยองเพื่อให้มนุษย์มีความหวาดกลัวจะ
ไปไม่ถึงห้าบาป ซึ่งจะทำได้สังขมสงบสุข นรกตามที่ปรากฏจากไตรภูมิพระร่วงมี ๘ ขุม ได้แก่
สังขีปนรก กาลสูตปนรก มหากาปนรก สังฆาฏปนรก โรหิตปนรก มหาโรหิตปนรก ตาปนรก และ
มหาอวิจรนรก^๒ แต่ละขุมยังเป็นนรกบริวารรวมอยู่อีกมากมายรวมทั้งโลกันตนรกที่คนไทยรู้จักกันดี
สัตว์นรกที่ตกไปอยู่ในแต่ละขุมขึ้นกับบาปที่ทำว่ามากน้อยเพียงใดและสาเหตุสาครจรจ์เพียงใด ถ้า

^๑พระญาณโศ, ไตรภูมิพระร่วง, พิมพ์ครั้งที่ ๔. (พระนคร : สำนักพิมพ์คลัง
วิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๘.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔ - ๑๕.

ทำดีมากยอมตองรับโทษมาก เช่น คนที่ทำบาปอนันต์กรรมคือฆ่าพ่อฆ่าแม่ ตองตกนรกขุม ร้ายแรงที่สุด คือ อวิจีณรก

เพลงยี่วนรกแปลขุมของชาวบ้านอำเภอแควน้อย กาญจนบุรี และเพลงอีแซวขุม นรกของนายอ้น เจริญรัตน์ ชาวอำเภอสองพี่น้อง สุพรรณบุรี สะท้อนให้เห็นความเข้าใจใน เรื่องนรกภูมิแบบชาวบ้านซึ่งต่างไปจากที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง ดังนี้

ก. ชื่อนรกและลำดับชั้นนรกทั้งแปลกับสน กังปรากฏจากเพลงยี่ว่าขุมที่ ๑ ไม่มีชื่อแต่เป็นนรกไฟ ขุมที่ ๒ ชื่อ กาศสุคร (กาลสุคร) ขุมที่ ๓ ชื่อ สังฆาต (จากไตรภูมิ พระร่วง สังฆาตเป็นนรกขุมที่ ๔) ขุมที่ ๔ ไม่มีชื่อเป็นนรกแผ่นดินเหล็กไฟ ขุมที่ ๕ ชื่อ มหาโลคว (มหาโรห) ขุมที่ ๖ ชื่อ ทาป (ไตรภูมิว่าเป็นขุมที่ ๗) ขุมที่ ๗ ชื่อ มหาตาศ (ไตรภูมิว่าเป็นขุมที่ ๓) และขุมสุดท้าย คือ อเวจี ตรงกัน

ข. นำโทษของนรกขุมหนึ่งมาไว้ที่นรกอีกขุมหนึ่ง แสดงว่าชาวบ้านจับเฉพาะ ลักษณะน่ากลัวที่ตนจับใจมารวมกันเพื่อสร้างภาพที่น่ากลัวยิ่งขึ้น กังปรากฏจากเพลงอีแซวขุม นรกโลกันต์

นรกโลกันต์อยู่ระหว่างจักรวาล เย็นและมีกลิ่น สว่างเฉพาะมีเหตุการณ์สำคัญ ๆ เกิดขึ้น ได้แก่ พระโพธิสัตว์ลงมาปฏิสนธิในครรภ์มารดา พระโพธิสัตว์ประสูติ ครีสุ ออภเทณา และปรินิททาน คนที่ทำร้ายพ่อแม่ สงฆ์หรือหญิงสงฆ์ให้แตกกันตองโทษมาอยู่ที่นรกขุมนี้ ในไตรภูมิพรรณนากภาพสัตว์นรกที่นี้ว่า ตัวใหญ่สูง ๖๔๐๐๐ วา มีเล็บตีนเล็บมือยาวเหมือนกางคาว ตัวใหญ่ เอาเล็บเกาะกำแพงจักรวาลและห้อยหัวลง เมื่อทิวก็กักกันเองตกลงไปคายนในน้ำเย็น จักแล้วฟื้นขึ้นมาเกาะกำแพงโอ้อีกวนเวียนอยู่เช่นนี้ แต่นรกโลกันต์สำนวนเพลงอีแซวเป็นการ รวมนรกหลาย ๆ ขุมไว้ด้วยกัน มีทั้งนรกเวกรมณี ขมบาลดีไม้ค้อนและเครื่องตีทั้งหลายไล่แทง สัตว์นรกซึ่งตองโทษทำร้ายและรังทรพิย

หมยมรบาดสำหรับประหารนักโทษ หัวใจเทียมโศกโกรธไม่รู้จักหาย
ไล่หิมไล่แทงไรเหล็กแดงทั้งคุน โธ่ดอกปานหาปูนไม่เห็นเอามาไซ้

และนรกถ้ำหรือโลหสิมพล์ของภูทำบาปกาเมสุมิฉาจาร

ต้นไม้สูงลิ่วคือว่าจิวหนามงอก
ต้นไม้ใหญ่หนามยาวยิ่งกว่าหลอดไฟ
ถูกมัดผูกแขวนบ้างก็ผูกห่มหอย
อยู่ในหลุมโลกันคตงหลายพันหลายหมื่น
แรงกายงอทอดไปจิกตุ๊กของคต
ขมบาดถือดอกมีหัวใจท้าวหาญ
เจ้าแปรทศเสนชิวพาค้าววิงหนี

หนามยาวคั้งคอก มันน่าเสียวหนามไม้
บ้างที่ถูกคอกแขวนคั้งกันอยู่ชิวก็ชิว
จะร้องไห้ส่ำอ้อยไม่มีใครปลอยแก้ไข
ตนจิวคางคกมันคั้งตนเกินตาย
ไอ้หมากั้งแกงขมมันกระโถกวงไล
หวังจะล้างจะผลาญสัตว์ที่ในอบาย
ทั้งหญิงกาคกดี เหนียวมือขื่นยอกไม้

(เพลงอีแซวของนายอ่อน เจริญรัมย์)

บทกวีจากเพลงยาวของ พนมทวนก็เช่นกันมีชื่อม่งว่าเป็นบทกวี แก่บรรณานอก
มาเป็นบทโคลงสัมผัสหรือบทกวีจิว ซึ่งผิดไปจากเดิมมากมาย

สุวรรณ ในขณะที่คนโบราณสร้างนรกเพื่อให้คนกลัว คนโบราณก็สร้างสวรรค์เพื่อจูงใจให้คน
ทำดี ปรากฏจากเพลงปฎิพากย์ที่รวบรวมมาได้ว่าชาวบ้านไม่สนใจสวรรค์เท่าใดนัก แทบจะไม่
มีการกล่าวถึงคำว่า สวรรค์ที่กล่าวถึง คือ กล่าวถึงสักแต่เพียงชั้นเดียวว่าเป็นที่อยู่ของพระอินทร์
และเทพกัณฑ์

ดูจะไหว้ตรีเนตร
ดาวคิงสิงสา

ไหว้ทั้งบรรทมเมกเทวา
พระโคตรสิงขร

(เพลงฉ่อย ส่วนวันที่ ๑)

จะไหว้พระศรีตรีเนตร
ที่อยู่ในดาวคิงสา

ไหว้ทั้งเทเวศร์ถวนหน้า
ที่ทานแจ่งไว้ทุกสิ่งสรรพ

(เพลงฉ่อย ส่วนวันที่

พลก็พลคนไปอยู่วิมานเลื่อนลอย
จะไปชมสมบัติความสวัสดิมีก็ดู
ไปชมเทพธิดาบนธันดาวคิงส

เป็นทองทิพย์รอคอยไม่เลื่อนลอยไม่ไหน
ไปสวรรค์ชั้นอินทรวงก็ดูจะพาไป
ก็ดูทานเหนียวฝังทำให้ขื่นมันได้

(เพลงอีแซว ส่วนวันที่

๑.๓ **ความรู้เรื่องกำเนิดชีวิต** เรื่องของกำเนิดชีวิตและองค์ประกอบของชีวิตใน
ความเข้าใจของชาวบ้าน ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาโดยเฉพาะจากหนังสือไตรภูมิพระร่วง
ซึ่งรจนาเมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๘ หนังสือเล่มนี้ได้อธิบายถึงกำเนิดของชีวิตอย่างละเอียดตลอด ตั้งแต่

ชีวิตก่อกำเนิดในครรภ์มารดา ประกอบขึ้นจากรูป ๒๕ เชน ปฐวี อาโป เตโช วาโย อากา
จนคดลอคออกจากครรภ์มารดา

ไตรภูมิพระร่วงกล่าวถึงกำเนิดชีวิตว่า "ฉวีรูปอันจะเกิดเป็นรายก็ตีเกิดมีอาทิตแต่
เกิดเป็นกัลลละนั้น โดยโง้งแต่ละวันแต่น้อย...กริ่งเจิง ๗ วันแข็งเป็นก้อนงไขไก่เรียกว่า
ฆณะ"^๑ ความกิดก้งกล่าวนี้นับเป็นแม่แบบต่อชาวบ้านมาจนถึงปรากฏจากเพลงฉ่อยว่า

กว่าจะก่อกำเนิดเกิดเป็นคน เกิดเป็นเลือดขนเลือดใส
วันหนึ่งจะลายไปถึงเจ็ดครั้ง กว่าฝาเลือดจะตั้งมาเทาลูกไข
(เพลงฉ่อย ส่วนวนที่

จึงก่อตัวกันเข้า โตะเท่าประมาณลูกไขไก่
แมกินเผ็ดกินร้อน หึ่งเลือดก่อนจะลาย
มันจะลายหายไปวันละเจ็ดหน จึงโกลกอกองเป็นคนมาได้
(เพลงฉ่อย ส่วนวนที่

แต่คำอธิบายเรื่องกำเนิดของชาวบ้านง่ายและละเอียดกว่าที่ปรากฏจากไตรภูมิ ชีวิตเกิดมา
ได้เพราะ "พ่อและแม่"

พอกับแม่มีงูไขไคสามัคคีมีคคา ตั้งแต่วันนั้นมาไม่คอยสบาย
พอลูกขึ้นแต่เขา เสียวร้อนเสียวหนาวไม่สบาย
ต้นขนแต่เขาขาวเทียน มันรักอาเจียนจะเป็นไข
อยากกินเปรี้ยวเผ็ดเผ็ด ระเบิดกลางเดือนเจ็ดปีกลาย
อยากกินส้มกินแล้วก็ส้มคำ ติเป็นฝ้าก็ยังทำเอาไปให้
อยากกินส้มมะขามผักหนามคอง แม่เอ็งแพทองแพไค
กว่าจะก่อกำเนิดเกิดเป็นคน เกิดเป็นเลือดขนเลือดใส
วันหนึ่งจะลายไปถึงเจ็ดครั้ง กว่าฝาเลือดจะตั้งมาเทาลูกไข
หญิงเขาผู้ชายชายเขาชว้า เป็นน้ำคาวปลาใสใส
ปกคเคียรเวียนเกล้าโธเออย พระมารดาไม่สบาย
ครบกำหนดไคสี่หาเดือน ก็จะถูกกลืนเคล็ดอนออกจากกาย

(เพลงฉ่อย ของนางทองอยู่ รัชชาพล)

ชาวบ้านมีความเข้าใจเกี่ยวกับกำเนิดของชีวิตถูกต้องตามหลักวิทยาศาสตร์ ชีวิต
เกิดขึ้นมาได้เพราะ "พ่อกับแม่ได้สามัคคีมีลูก" จนก่อชีวิตในท้องแม่ ขณะเดียวกันศาสนาได้
พยายามอธิบายส่วนที่นอกเหนือหลักวิทยาศาสตร์ว่า ชีวิตมิได้กำเนิดมาโดยดุษณี แต่เป็นเรื่อง
ของการเวียนว่ายตายเกิด ชีวิตที่มาก่อเกิดย่อมมาจากภูมิต่าง ๆ นรก สวรรค์หรือมนุษยโลก
วนเวียนไปมา ดังปรากฏคำอธิบายในไตรภูมิพระร่วงว่า

...เมื่อแรกมาแต่ครรภ์ก็มาแต่เปรตก็ดี มันกำเนิดถึงความลำบากอันนั้น ครั้นว่าออกมา
รุ่งโรจน์แล้ว เมื่อแรกมาสวรรค์แล้วคำนึงถึงความสุขแต่ก่อนนั้นว่าออกมาได้รักก็ยอมให้
ก่อนแล้ว แต่คนมาอยู่ในแดนดินนี้มีทิวทั้งจักรวาลอันใดอันนั้นก็ เมื่อแรกมาเกิดในท้อง
แม่อีกก็ เมื่ออยู่ในท้องแม่อีก ก็เมื่อออกจากท้องแม่อีกก็ในกาลทั้งสามนั้นยอมหลงบมิได้คำนึง
ภูมิลูกโลกสักสิ่ง...

ความคิดนี้ทำให้เกิดความเชื่อที่ว่า เมื่อเห็นดาวตกหรือผีพุ่งไต้แสดงว่าเทพลงมาจากดี ห้ามออกปาก
หัด เพราะถ้ามีคนทักแทนที่จะไล่เข้าท้องมนุษย์ก็จะเข้าท้องสัตว์ไป

เมื่อแรกจุติ งแสงอัครี ใครไม่รู้ถือว่าผีพุ่งไต้
ถ้าแม้นใครทักออกปากว่า ทองรมทองหมาเขาไป
ไม่มีใครทักออกปากบน จึงโคเขาทองคนบาได
สะทกสะเทือนเขื่อนยอง เลื่อนเขาไปถึงท้องแม่ไท

(เพลงฉ่อย)

ก่อนกำเนิดเกิดมาเป็นคน เขาปฏิสนธิกันยังใจ
เออไอที่พุ่งแสงเป็นแสงสี ใครไม่รู้เขาว่าผีพุ่งไต้
ถ้ามีใครทักละใครทวง ลอยมายังแว้งมาลัย
ถ้ามีใครทักหรือว่าใครว่า เคยเขาทองกาดะก็ทองไต้
เขาวาคนไหนไปอาปากทัก เขาวาคนนั้นบาปหนักยิ่งกว่าใคร

(เพลงฉ่อย ร. ๒๒๖)

๑.๘ ความรู้เรื่องกรรม กรรมใดความหมายทางพุทธศาสนามีไต่ถามถึงระตากรมหรือบรรพกรรมเช่นศาสนาพราหมณ์ แต่กรรมในแง่พุทธศาสนาหมายถึงผลแห่งสิ่งที่ทำมาตามความเข้าใจของชาวบ้าน กรรมมีความหมายเพียงผลแห่งสิ่งที่ทำมาในอดีต กรรมคือบุญกรรมที่ยึดหลัก "ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว" บุญ คือ ความดีหรือการไม่ทำสิ่งที่ก่อทุกข์ให้ผู้อื่นหรือตัวเอง ส่วนบาปคือสิ่งที่ทำให้เกิดทุกข์แก่ผู้อื่นและตัวเอง ผลของบุญและบาปจะติดตามไปทั้งชาตินี้และชาติหน้า ดังปรากฏจากเพลงว่า

ไปฟังพระท่านเทศน์ ไก่แกตักกิเลสที่มีรุนแรงร้าย
ให้แก้ทำบุญเสียพันตาเห็น เมื่อแกหมกเวร จะโคตคิดตัวไป
(เพลงฉ่อย)

ได้บุญทานหรือก็ทำ ทำไมไม่กรรมเข้ามาแทรก ใจเอ็งจะย้ายย้ายจะแยกกันไป
(เพลงระบำ ของอำเภอลำปากพลี นครนายก)

เรื่องของเนื่อคู่ก็เช่นกันถือว่าเป็นเรื่องของบุญกรรมที่ทำร่วมกันมา ดังที่เรียกว่า "บุพเพสันนิวาส" คือ การอยู่ร่วมกันในชาติปางก่อนซึ่งมีผลต่อการเวียนว่ายตายเกิด ถ้าทำบุญร่วมกันมากคนไทยเชื่อว่าจะได้กลับมาอยู่ร่วมกันอีก ดังความว่า

นี่มันเป็นผู้สร้างกุศล ที่ไ้มาเจอแม่สร้อยโกธุม
(เพลงฉ่อย ของนายภู)

เอาเถอะเมื่อยามจะไปเราก็กินอาหาร ชาติหน้าไปเจอกัน เสียชะชวย
(เพลงระบำของอำเภอลำปากพลี)

ทำบุญสิ่งใดหนอ จะไ้รวมดอกกับแม่อัษฎัญญ์
(เพลงธำเจ้าหงส์ ของอำเภอนาทนบุรี)

ในบางครั้ง "กรรม" ในความรับรู้ของชาวบ้านมิได้เป็นเพียงแค่ "บุญกรรม" แต่กลั้มกลายเป็น "ระตากรม" ในแง่ของศาสนาพราหมณ์ ก็คือ เป็นผลที่หลีกเลี่ยงมิได้ ต้องเป็นไปตามที่กำหนดมา ดังปรากฏจากเพลงระบำบ้านนา นครนายกกล่าวถึงการตัดสินใจหนีตามชายไปก็ว่าเป็นเพราะกรรมที่ถูกกำหนดมา

ว่าเวรเคยเวร ว่ากรรมเคยกรรม ไม่รู้เลยว่าจะทำเสียยังไง
ว่าอายแสนอาย นองนืออายแสนอาย แด่ทองตักสินใจ วิสัย

๑.๕ ความรู้เรื่องอนิจจัง แม้ว่าเพลงปฏิพากย์จะเต็มไปด้วยโวหารทางเพศ แต่
พุทธภาษิตที่ว่า "สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวง (คือทั้งสังขารและ
มิใช่สังขาร) เป็นอนัตตา" กลับมีอิทธิพลอยู่เหนือกว่าพื้นบ้าน ซึ่งกวีได้บรรจุถ่ายทอดไว้ในเพลง
อย่างจงใจขัดแย้งกับเนื้อหา โดยจะนำไปขัดไว้ตอนที่เพลงกำลังวกเข้าหาเรื่องเพศอย่างโจ่งแจ้ง
การขัดที่ว่าก็คือ การชี้ให้เห็นว่าสังขารทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นอวัยวะส่วนไหนของร่างกายหรือกิจ
กรรมทางเพศล้วนแต่เป็นของประโลมโลกย์ ไม่ควรยึดถือ

หญิง บทรสพราหมณ์นะท่อนแม่ลูกเล่นแก้ทุกข์ หม่อมสาวครวสุมุภากันมาพร้อมสะพรุ้ง
ของประโลมโลกย์ท่านอย่าฟังทอง ถ้าจะไปช่วยกันเปล่งอนิจจัง...

ชาย ถ้าใจคือหนึ่งมันถึงคือเนื้อ เสให้คือหนึ่งอเมโทคือไกล
มันไม่เพียงมันไม่แท้กับปรวนแปรแปลกเปลี่ยน เป็นเพราะโลกหมุนเวียน
ให้เป็นไปตามวิสัย

หญิง อสุจิสุจิงของเราไปยังไม่เย็น สำหรับกระคุณหมพันคืนทราย
(เพลงฉ่อย ส่วนวันที่ ๘)

๑.๖ ความรู้ในเรื่องวินัยและศีลปฏิบัติ ในฐานะที่เป็นชาวพุทธ เรื่องของศีลต่าง ๆ
และวัตถุประสงค์เกี่ยวกับศีลปฏิบัติ เช่น ลูกนิมิต เสมอ สมง จีวร เป็นสิ่งซึ่งลูกผู้ชายไทยควร
เพราะเป็นเสมือนเกราะป้องกัน บุกคลนนั้นผ่านการบวชเรียนมาเรียบร้อยแล้ว มีความรู้
ในพุทธศาสนาเป็นอย่างดี การนำมาถาม "ดองจูมิ" กันในเพลงจึงเป็นการทดสอบว่าบุกคลน
นั้นบวชเรียนมาหรือยังและถาบวชเรียนแล้วมีความรู้เพียงใด แสดงให้เห็นว่าสังคมไทยให้ความสำคัญ
ของศาสนาสูง ยกย่องคนที่ผ่านการเป็นภิกษุว่าเป็นคนโดยสมบูรณ์ ดังความว่า

หญิง พี่มาฝากรักได้บวชได้ไว้เบญ ไกลสักได้เพียรเขียนไว้
จะขอถามเนื้อความสักเบญ ชื่อยาฟังไคนอย น่าใจ
ถามว่าจีวรก็กระหงายงกั้มม วานรกกั้มม บอกไป

ชาย จีวรนี้สับหกกระหงายงกั้มม วานรกกั้มม บอกไป

(เพลงฉ่อย ส่วนหน้าเพิ่ม)

๒. อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ในเพลงปลุกเสก

ในเมืองไทยศาสนาพราหมณ์ ฮินดู ได้เข้ามาผสมผสานกับศาสนาพุทธโดยเฉพาะในเรื่องของพิธีกรรมและประเพณีต่าง ๆ ซึ่งยังคงปฏิบัติกันในสังคมไทย เช่น ประเพณีโกนจุก ประเพณีรดน้ำในวันแต่งงาน เป็นต้น และยังเป็นที่มาของโหราศาสตร์และไสยศาสตร์ที่มีอิทธิพลต่อชาวบ้านอย่างสูงจนกล่าวได้ว่าเป็นเส้นสายในผ้าพุทธ

เทพเจ้าของศาสนาพราหมณ์ ฮินดู เป็นที่เคารพบูชาอันถือโดยชาวไทยไม่ยกย่องไปกว่าพระพุทธเจ้า แม้คนไทยจะนับถือพุทธศาสนาบูชาพระพุทธเจ้าแต่ลักษณะของความเป็นมนุษย์ของพระพุทธเจ้าไม่สร้างความรู้สึกกลัวเกรงใจเท่ากับเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ ฮินดู ซึ่งดูยิ่งใหญ่มีอำนาจน่าเกรงขาม ดังนั้นในบทไหว้ครูเพลงปลุกเสกนอกจากจะไหว้พระพุทธเจ้าแล้วยังไหว้พระเจ้าของพราหมณ์ถึงแก่ระดับเทพชั้นผู้ใหญ่ เช่น พระพรหม พระอิศวร พระนารายณ์ บางจนถึงเทพธรรมชาติ ซึ่งได้แก่ พระพาย พระคงคา และเทพเจ้าทั่วไปโดยเฉพาะเทพที่เกี่ยวข้องกับศิลปะ เช่น พระวิศvakarm ที่ชาวบ้านเรียกว่า "พระเพชรฉลูกรรม"

บทไหว้ครูเพลงฉ่อย

จะไหว้พระศรีตรีเนตร ไหว้ทั้งเทเวศร์ถวนหน้า ที่อยู่ในดาวคิงส์ที่ท่านแจ้งไว้
 ลุกจะไหว้พระเพชรฉลูกรรม ทุกสิ่งสรรพ
ที่ท่านได้สร้างสรรคบทกลอน
 (สำนวนที่ ๒)

ลุกจะไหว้ศรีเนตร ไหว้ทั้งพรหมเมถุนเทวา คำขลุ่ยหนึ่งสำหรับใครสิงขร
 ลุกจะไหว้ครูเพชรฉลูกรรม ให้ท่านมาจะการบทกลอน ไป
 ไหว้ทั้งพระนารายณ์เจ็ญมาอยู่เบื้องซ้าย ไหว้พระนารายณ์เจ็ญมาอยู่เบื้องขวา
 (สำนวนที่ ๑)

ลุกจะไหว้มหากว้าง จะไหว้ทั้งองค์อิศรองค์นารายณ์
 จะไหว้ทั้งพระเพลิงพระพายที่ท่านส่องโลก
 ไกลลาขอโฌมาเชิดคำขวัญ

(สำนวนที่ ๕)

บทไหว้ครูเพลงเรือ

จะขอยุ่กรยกขึ้นหว่างศรมบ้นวณม
กมเถดาเถก้าขอสมว่าแห่งระรงก้าโยลมาเถม

(สำนวนที่ ๒)

บทไหว้ครูเพลงปรบไก

จะไหว้พระภูมิเจ้าที่ทั้งสี่ทิศ ไหว้พระลักษณศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นครูเอย

(สำนวนที่ ๒)

การที่ต้องมีการไหว้เทพเจ้าของศาสนาพราหมณ์ในบทไหว้ครูเพลงพื้นบ้านแสดงให้เห็นว่าศาสนาพราหมณ์มีอิทธิพลต่อวงการศิลปของไทย คนไทยยกย่องให้เป็นครูทางศิลปะ ซึ่งอาจเป็นการเลียนแบบมาจากลักษณะของวรรณคดีสายลัคนันท์หรืออาจเป็นอิทธิพลเฉพาะในกลุ่มศิลปินเท่านั้น

๓. อิทธิพลของคติความเชื่อดั้งเดิม

คติเรื่องการบูชาผีสงฆ์เวลาเป็นศาสนาเถรวาทดั้งเดิมของชาวไทยก่อนที่จะรับนับถือพุทธศาสนา ต่อมาเมื่อพุทธศาสนาเข้ามาเป็นศาสนาของชาวไทย คนไทยมิได้ทิ้งความเชื่อผีทางด้านนั้นออกไป แต่ได้นำผสมผสานเข้ากับศาสนาพุทธและยังมีอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านทั่วไป

อิทธิพลของความเชื่อดั้งเดิมในเพลงมีผู้ยกย่องปรากฏอย่างเห็นได้ชัดที่บทไหว้ครู มีการยกย่องบรรพบุรุษที่แลดูน่ากลัวและลึกลับขึ้นเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์กราบไหว้บูชาเทียมนพระพุทธรูปเจ้า และพระธรรมคำสอนของพระองค์ ความเชื่อดั้งเดิมที่ชาวบ้านนับถือได้แก่

ก. ธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของสังคมเกษตรกรรม ได้แก่

พื้นดิน ฟ้า น้ำ

ลูกไหว้ภาคน้ำแล้วหันมาไหว้ภาคฟ้า ไหว้หุ่นสุชาแม่ธรณี

(เพลงระบำบ้านนา)

ลูกจะไหว้คุณพระอาการที่มากประพาสจำเพาะ ให้สวยสดหมดเบาะผู้ที่มาอยากมี
ช่วยกันระมัดระวัง ลูกจะไปดูแลนางแม่พระธรณี

(เพลงฉ่อย)

ข. ธรรมชาติที่ลึกถึ้นน่ากลัวโดยเรื่อว่ามีบางสิ่งสิงอยู่ ไ้แก่ เจ้าป่า เจ้าเขา

ท่านจึงปลุกกาลขึ้นดวงสว่าง ขอใ้เลิกทั้หลวง เมืองไทย
จะบนเจ้าป่าเขาคอก ก็ขอใ้มาคลอกกลใจ

(เพลงเรือ ส่วนวนที่ ๑)

ยกันถึ้การ
เป็นที่ยักที่หลวง

ใ้เจ้าพ่อของกานไพร
คุณขอเขาหลวงลูกก็ใ้

(เพลงปรบไ้ ส่วนวนที่ ๑)

ค. ด้มรรพบุรุษและด้เจ้าที่เจ้าทาง

แล้วจะใ้พระภูมิเจ้าที่

ใ้ห้ทั้งพระด้เจ้าทาง

(เพลงฉ่อย ส่วนวนที่ ๕)

แล้วจะแกงกั้วเรื่อสรรพคานด้เรื่อ ก็ใ้ไปแระเรื่อไปไหน

(เพลงฉ่อย ส่วนวนราวอ้า กอพนมทวน)

จะใ้พระเสื่อเมืองที่กระเคื่องกระเคื่นเคธ

(เพลงระบำบ้านนา)

ง. สิ่งกั้กั้สิทธิที่นับถึ้อเฉพาะทองถึ้น อาจเป็นนุกกลที่เคธมีความสำคัญในอถึคและ
ไ้ยกขึ้นเป็นเจ้าพ่อเจ้าแม่

ใ้เจ้าพ่อบางดุกลื่อที่กั้กั้สิทธิ ที่รายรอนมีฤทธิ์ ฤทธิ์

(เพลงระบำบ้านนา ของนกรนายก)

ถึ้จิตพิษฐาน
เกิดมาแศชาติไ้ไ้

มือหนึ่งถึ้อพาน พานเจ้าคอกกระคังงา
ขอใ้เป็นลูกแมงยา

(เพลงพิษฐานของสุไซหัย)

จ. เครื่องวางของขลังค่าง ๆ ที่ใ้ใ้จะช่วยคั้ครองตนเองจากกั้ร้าย

หัยบตะกรุกสามสายแล้วที่ถึ้สวมหัว

หัยบตะกรุกปลุกคั้วกั้กันจะไป

(เพลงฉ่อยจากเพลงพันเมืองพนมทวน)

เพลงปฏิพากย์กับครอบครัวไทย

ในสังคมเกมกรกรรมครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานที่สำคัญที่สุด มีบทบาทครอบคลุมชีวิตความเป็นอยู่ของบุคคลในสังคมตั้งแต่การ เรียนรู้การดำเนินชีวิตจนถึงการอบรมสั่งสอนศีลธรรม แม้ครอบครัวจะเป็นหน่วยเล็กที่สุดของสังคม แต่ก็ เป็นแหล่งที่มีพลังที่สุดในการถ่ายทอดวัฒนธรรมของสังคมนั้น ๆ

เรื่องครอบครัวและปัญหาต่าง ๆ ในครอบครัวเป็นจุดสนใจที่กวีไทยนิยมนำมาตีแผ่ในงานของตน เช่นนิทานพื้นบ้านเรื่องปลาบู่ทอง และตามนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ เรื่องต่าง ๆ แม้แต่วรรณคดีชั้นสูง เช่น อิเหนา ขุนช้าง-ขุนแผน ก็เป็นเรื่องครอบครัวทั้งสิ้น เพลงปฏิพากย์ของไทยภาคกลางมีชีวิตครอบครัวเป็นโครงเรื่องสำคัญ โดยเรียงลำดับตั้งแต่ บทบุกรัก สู่ขอหรือลักหาพาหนะ ซึ่งชู้หรือตีมากับชู้ เพลงปฏิพากย์สั้นจะยุติโครงเรื่องเพียงแค่มบทบุกรัก เกี่ยวพาราตีระหว่างหนุ่มสาว ส่วนเพลงปฏิพากย์ยาวจะสานต่อไปจนถึงไต่อยู่กับกันจนเกิดปัญหาขึ้นในครอบครัวโดยฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีชู้ เกิดหญิงชู้และตีมากับชู้ขึ้น

ความรักสองแบบ : แก่นสำคัญในเพลงปฏิพากย์

เพลงปฏิพากย์มีแก่นเรื่องสำคัญว่าด้วยความรัก ความรักที่ปรากฏมีอยู่ ๒ แบบ คือความรักระหว่างคู่หนุ่มสาวและความรักสามเส้า

๑. ความรักระหว่างคู่หนุ่มสาว เป็นความรักตามธรรมชาติของมนุษย์เมื่อเข้าสู่วัยเจริญเติบโตเพื่อสร้างครอบครัวใหม่ขึ้น เมื่อชายมาพบหญิงเกิดความพอใจ เกี่ยวพาราตีและเกิดความรักขึ้น จุดหมายสูงสุดอยู่ที่การไต่อยู่ร่วมกัน ความรักระหว่างหนุ่มสาวจึงจบลงที่การแต่งงานอยู่กับเป็นสามีภรรยาด้วยกัน บางครั้งวิธีการอยู่ร่วมกันอาจไม่เป็นที่พอใจของผู้ใหญ่ เช่นหนีตามกัน ไม่สุขอตามประเพณี แต่สังคมก็ให้อภัยเพราะถือว่าเป็นความสมัครใจของคนทั้งคู่ เมื่อย้อนกลับมาขอสมาลาโทษในภายหลังผู้ใหญ่ก็จะยกโทษให้

ความรักระหว่างคู่หนุ่มสาวจากเพลงปฏิพากย์มิใช่ความรักที่ปราศจากเหตุผลแต่เป็นความรักที่ผ่านการพิจารณาถ่วงถ่วงจนเป็นที่พอใจของแต่ละฝ่าย ดังปรากฏว่าในการเลือกคนมาเป็นคู่ครอง ทั้งสองฝ่ายมีทัศนคติในการเลือกคู่กันนี้

๑.๑ ทัศนคติของหญิงต่อชาย ภายในทัศนะของหญิงส่วนใหญ่จะต้องมีคุณสมบัติ

ดังนี้

๑.๑.๑ เป็นคนที่หญิงรู้จัก เลือกเอาเหล้าก้อ หรือเป็นกนในหมู่บ้าน
เดียวกัน ในกรณีี่ที่ชายเป็นคนแปลกหน้าหญิงจำเป็นต้องไกร่ครองที่ดิน โดยเฉพาะครอบครัวและ
นิสัยของฝ่ายชาย เพื่อจะไว้ไม่เกิดปัญหาในภายหลัง การระมัดระวังคนต่างถิ่นแสดงให้เห็นว่า
สังคมไทยเป็นสังคมที่ไม่ไว้ใจคนแปลกหน้าถึงมีคำสอนมาแต่โบราณว่า "อย่าผูกมิตรคนจร"
"คบคนให้คู้หน้า ชื้อผ้าให้คู้เนื้อ" ทัศนคติดังกล่าวปรากฏอยู่ทั่วไป ดังตัวอย่าง

คนใบ้รู้จักซึ่งว่ามั่งจี

จะรับรักกับพี่เดี่ยวว่าอย่างไร

(เพลงอีแซว ส่วนวันที่ ๓)

คบคนจรทนนหมอนหมิ่น

ชาวบ้านเขาจะนินทาได้

(เพลงระบำบ้านไร่)

แม่เอ๋ยจะมีตัวกับเขาสักคน
มึงต้องพริกการันพื้นตาหนอ

น้องจะต้องสืบลูกกันกับพี่สาวปลาย
ถามแนวถามเหนอให้ไกล

(เพลงฉ่อย)

ก็ต้องสืบหา เหล้าก็ต้องสาวหาหนอ

ขอพังกี่เมา เหล้าก้ออยู่ที่ไหน

(เพลงระบำบ้านไร่ ส่วนวันที่ ๔)

เจ้าจะมีลูกยัวครอมกว่าครอมครอง
วาถอง เลือก เลือก เอาเหล้าก้อ
สูบเงินกินเหล้ามัวเมาที่ญชธา

ควรจะต้องครองให้มันสมหมาย
บริวารรวมหนอพอแม่เขาเป็นกนชนิดไหน
ลูกภรรยาของเขามีหรือไม่

(เพลงอีแซว ส่วนวันที่ ๕)

๑.๑.๑.๑.๒ เป็นกนที่มีความรู้ ในสมัยก่อนคนที่มีความรู้อ่านออกเขียนได้
คือ คนที่เกยบวชเรียนมาแล้ว เพื่อทดสอบความรู้บวชเรียนมาแล้วได้ความรู้ติดตัวมาบ้างหรือ
ไม่ หญิงจะถามความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับศาสนาถึงโลกสว่างมาแล้วในหัวชื่อว่าด้วยระบบความเชื่อ
เพลงอีแซวของนางบัวผัน วงษ์งาม กล่าวถึงสาเหตุที่ต้องการชายมีความรู้ว่าจะจะได้พึ่งพา
อาศัยเวลาชั้นศาล แสดงให้เห็นว่าในสังคมไทยคนไม่มีความรู้ เสียเปรียบในการสู้คดีในศาล
ดังความว่า

หวังว่าลูกสาวเขาคิดคนนี้
เข้ามาสู่อุ้งหลายหน
ฉันไม่ต้องการหรือกะพี่
อยากจะได้ลูกเขยที่ยังดี
เผื่อว่าจะไม่เกิดดอยเหี่ยวนะ เกิดความ
ทนอยจะไปกอดเขานอนทุกข
ถ้า मैंลูกเลขที่มีปัญหาเขามี
บอกจะได้ลูกเขยลูกเขยที่ดี

เขาก็เป็นคนดีใช้ได้
ฉันยังพอว่าฉันไม่อยากจะให้
ฉันอยากได้หรือขอมบาสี่เหี่ยวนะวินัย
ที่เขาบาสี่เหี่ยวนะวินัย
สามสี่หาชั้นห้องอาญารูใหม่
ตัวกัน ในคุกเขาจะบอกให้
จะไล่ไปแตกก็กับคุณนาย
จะให้แกฟรีฟรีแถมยังให้เมียขาย

(เพลงอีแซว ส่วนวนที่ ๘)

๑.๑.๓ เป็นคนขยันขันแข็งในการประกอบอาชีพ ไม่เป็นนักเลงสุรา
และนักเลงการพนัน ทั้งนี้เพราะผู้ชายไทยชอบประพฤติตนเป็น "นักเลง" มีลูกน้องมากมาย
ใช้เวลาว่างว่างการเล่นการพนันและเสพของมันเมาทำให้ลูกเมียเดือดร้อน

ไอ้ลูกไอ้ยัวมันลงก็อยากจะมี
ต้นซันเขาเขาแต่โรงบอน
ยัวมันเลงฉันเองก็ไม่เอา

แต่มันหากคนก็ไม่ได้
สองมือก็ซ่อนแพ้โพ
ฉันชี้ ก้อยหญิงชาวหม้อใหญ่

(เพลงระบำบ้านไร่)

ทุกวันนี้ลูกยัวฉันก็อยากจะมี
อีกทั้งคนก็แก้มันมีน้อย
บางก็เป็นนักเลงซึ่งวาเจโก
มีทองมากมายให้ลูกให้หลาน

แต่มันหากคนก็ไม่ได้
มีแต่คนดอยจริงวามากมาย
หรือไอบางเล่นไปเล่นไท
มันจะเคียนมันจะผลาญกันหมดไป

(เพลงฉ่อย ส่วนวนที่ ๒)

๑.๑.๔ เป็นคนไม่เจ้าชู้และเป็นโสด แม้ว่าสังคมจะยอมรับว่าชายมี
ภรรยาได้มากกว่าหนึ่ง แต่หญิงไม่ต้องการอยู่ในสภาพของ "เมียข้อย" เพราะมีฐานะทางสังคม
ต่ำกว่า "เมียหลวง" ด้วยเหตุนี้หญิงจึงต้องพิจารณาชายอย่างละเอียดเพื่อที่จะได้หลีกเลี่ยง
สภาวะเมียข้อย

ถ้าได้เรือนหย่าหย้อย

ไม่ยอมเป็นเมียไกรณะเว

(เพลงฮินเลเล)

ฉันกลัวแม่ยายเขาจะแย้
ถ้าแม่ยายมาคา

ว่าน้องลี้กั๊กลูกเขยเขาไป
ฉันจะเอาเขาไวโหน

(เพลงเรือ ส่วนวันที่ ๒)

การที่หญิงมีทัศนคติในการเลือกคู่ครองเช่นนี้ เนื่องจากหญิงเป็นฝ่ายเสียเปรียบในสังคม การเลือกคู่ครองของหญิงจึงจำเป็นที่จะต้องรอบคอบที่สุดเพื่อไม่ให้เกิดผิดพลาดในชีวิตสมรสได้ การเลือกชายที่มีตระกูลเพื่อเชิดหน้าชูตาฝ่ายหญิง ถ้าชายชั้นชาวยกก็สามารถแบ่งเบาภารกิจในไรนาที่แสนจะหนักอึ้งไปจากหญิงได้ เพราะเมื่อแต่งงานแล้วชายจะย้ายมาอยู่บ้านหญิง ทั้งชายยังเป็นผู้คุ้มครองหญิงมิให้ชายอื่นมาลวนลามได้ ดังปรากฏความลึกลับเช่นนี้จากเพลงฉ่อยของ นางสนธิ อรรถร ว่า

เขาวัวมีนิ้วตัวยังสาว
เขาวัวมีนิ้วมีตระกูล
แต่เขาวัวคนโหนยังไม่นิ้ว
ไปโหนสักประเดี๋ย

มันจะได้แบ่งเบาอกสบาย
ไปโหนจะโหนกันไป
เปรียบเสมือนแควนน้ำพลอยหาย
หม่นหม่นตามเกี้ยวมันจะอา

(เพลงฉ่อย ส่วนวันที่ ๕)

๑.๒ ทัศนคติของชายต่อหญิง ในขณะที่หญิงพิจารณาชายจากคุณสมบัติเป็นประการสำคัญ ชายกลับคำนึงถึงรูปสมบัติ ในบทพูดที่ส่วนใหญ่ชายจะมุ่งไปที่ความงามทางสรีระของหญิงในเชิงสังวาส ดังปรากฏในบทสนทนาว่า

พิศดูที่หนึ่ง เข้าไปที่สอง
แต่ซอกคอกที่สอง ร่องมาที่สาม
จะว่าดูภายนอกก็งามซ้ำ
ดูสะโพกก็กว้างไปข้างละวา
ข้างสะโพกข้างชายนาคหวานแดงกวาง

ชามองงามของ ก็ใช้ได้
ก็นั่งงามนวลรักนวลไกร
มันช่างอ่อนนุ่มน่าชား ไต่ใหญ่
มันหวานถั่วหวานงาไปข้างละไร
ข้างสะโพกข้างชายนาคหวานแดงไทย

(เพลงฉ่อยส่วนวันที่ ๑)

พอมารู้แม่หนูอยากเป็นคู่เคียงหมอน หากเมียร่วมนอนก็ไม่ได้
อยากกระเถิบเขาไปไกลเอาไหลเขาไปซิด เอ้อมมือสะกิดไฉนลุ่มนี้เกรงใจ
มันอะไรแมกุดอยู่ในเสื้อ เป็นกระดูกหรือเนื้อที่ยังไม่แนใจ

(เพลงฉ่อย ส่วนวันที่ ๕)

น้อยมากที่ทองการคุณสมบัติในบ้านแม่เรือน ถึงปรากฏจากเพลงฉ่อย
เบ็ดเตล็ดที่ตามหญิงว่า

ชาย	ไอ้ชาวสามน้ำสี่ แม่ชาวชวากี่หนุ ซนไฟก่ที่ แม่ตำน้ำพริกแมชชีกี่ที่	นั่นเขาเอากันที่ตรงไหน ชาวแม่จิงสุกก็เซ็คโค น้ำพริกแม่จิงแหลกก็ กคโค
หญิง	ฉันตำน้ำพริกฉันชยิก - ที่ ชาวชาวสองหนุไฟสองที่	น้ำพริกก็ละเอี้ยลคี่ กคโค ชาวจิงสุกก็ เซ็คโค

(เพลงฉ่อย ส่วนวันที่ ๕)

เมื่อพิจารณาจากทัศนคติในการเลือกครองของทั้งสองฝ่ายแล้ว จะเห็นว่าหญิงมีทัศนะ
ที่กว้างไกลกว่าชาย ในขณะที่ชายติดที่รูปลักษณ์ภายนอก หญิงกลับมองที่คุณสมบัติอื่น ๆ ของชาย

๒. ความรักสามเส้า เป็นความรักระหว่างชายสองหญิงหนึ่ง หรือ ชายหนึ่งหญิง
สอง แก่นเรื่องชนชั้นคนไทยนิยมกันมากจึงเห็นได้จากการเล่นละครของไทย นิยมเล่นบทเมีย
หลวงเมียน้อยวิวาทกัน ดังเช่น เรื่องพระเอกยมิเ็น นิยมเล่นตอนหึงหน้าป้อม, เรื่องขุนช้าง-ขุนแผน
เล่นตอนขุนแผนพาลาวทองไปที่บ้านนางวันทอง หรือตอนสร้อยฟ้า-ศรีมาลา เรื่องไกรทอง ตอน
นางตะเกาแก้ว ตะเกาทองพาคคนไข้ไปรุมกีนางวิมาดา เป็นต้น ในเพลงปฏิพากย์ความรักสามเส้า
เริ่มเริ่มเกิดขึ้นหลังจากงานแต่งงานอยู่กินกันช่วงระยะเวลาหนึ่ง ชายถูกเกณฑ์ไปทัพหรือไปทำ
มาหากินต่างถิ่น กลับมาบ้านปรากฏว่าเมียมีชู้ ชายต้องออกไปตามบ้านชายชู้ เมื่อพบก็ปะทะการม
กันระหว่างชาย ๒ หญิง ๑ เรียกว่า "ชุกชิงชู้" ถ้าเป็น "ชุกตีหมากั่ว" หญิงสองชายหนึ่ง จะจับ
เรื่องราวเมื่ออยู่กินกันชั่วระยะเวลาหนึ่งชายไปมีเมียอื่น เมียหลวงออกตามหรือไมก็เป็นชายแอบมา
อยู่กับเมียอื่นโดยที่ไม่รู้ว่าชายมีเมียอยู่แล้ว มารู้วันที่เมียหลวงเขาไปตามเกิดทะเลาะวิวาทกัน

ชาวบ้านชอบชุกชิงชู้มากกว่าตีหมากั่ว โดยเฉพาะเพลงเรือจะนิยมเล่นชุกชิงชู้ ทั้งนี้
เพราะการที่ฝ่ายหญิงเป็นฝ่ายมีชู้เป็นเรื่องแปลกในสังคม เป็นการละเมิดค่านิยมของสังคม จึง
น่าสนใจว่าการที่ชายมีเมียอื่นซึ่งพบเสมอในชีวิตประจำวัน

ทัศนคติของสังคมต่อหญิงที่มีชู้

ค่านิยมต่าง ๆ ในสังคมไทยส่วนหญิงให้เมื่อสัจย์และจงรักภักดีต่อสามี ผู้หญิงไทย
ส่วนมากจึงยึดสามีเป็นสรณะ แม้จะประสบปัญหาในชีวิตสมรสก็ยอมทนทรมาณ ไม่คิดเลิกกราหา

สามีใหม่ เพราะสังคมไทยประณามผู้หญิงที่มีสามีหลายคน ถือว่าเป็นสิ่งที่น่าอายถึงปรากฏจากเพลง
 ดอยของนางทองหลอดว่า

"ให้ชาวบ้านเขาคือกันมีปิ่น ว่าฉันมีบัวหลายคน อับอาย"

ในกรณีที่หญิงคนคู่สังคมยิ่งประณามหนักหน่วงนับว่าอีกทั้งทางศาสนา และทางกฎหมาย ทางศาสนา
 กล่าวโทษว่าผิดศีลข้อสามต้องตกนรกคนชั่ว ถูกยมบาลเอาดอกไล้แห่งถึงความว่า

"ยมนบาลท้าวท้าวไอ้ชาติหญิงชั่ว เอ็งมันหญิงหลายตัวให้มันเสกแก่ใจ"

แม้เพลงดอยก็เล่าของ นายอ่อน เจริญรพีมี จะกล่าวโทษทั้งหญิงและชายที่มีคู่ แต่ก็ให้น้ำหนัก
 การลงโทษฝ่ายหญิงหนักกว่าในขณะที่ฝ่ายชายเพียงแต่กล่าวตักเตือน ไม่มีบทลงโทษ ในทาง
 กฎหมายหญิงก็ถูกประณามหนักกว่าฝ่ายชายสักเล็กน้อย ถึงปรากฏจากพระไอยการลักษณะชั่วเมีย
 ว่า โทษของภรรยาที่ภรรยาให้หน้าเอาเฉลปะหน้า ทักตอกชะบาแคง ๒ ดอกที่หูแล้วพาเดินประจาน
 ความฉน ๓ วัน^๑ ส่วนในพระราชกำหนดใหม่สมัยรัชกาลที่ ๑ มีบทกำหนดโทษหญิงมีคู่ว่าให้ส่ง
 หญิงและชายคู่ให้สามีฆ่า ถ้าสามีไม่ฆ่าไปรับโทษ^๒ แสดงให้เห็นว่าหญิงต้องรับโทษหนักกว่า
 ชายทั้งที่เป็นโทษทางกฎหมายและโทษทางใจจากการถูกหมิ่นเหยียดหยามของสังคม

ทัศนคติของสังคมต่อชายที่มีภรรยาหลายคน

สังคมไทยเป็นสังคมที่ชายมีภรรยาได้หลายคนที่เรียกว่า โพลีแกมี

แต่ก็เป็น แบบมีเงื่อนไขคือขึ้นอยู่กับฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจของฝ่ายชาย
 ความปกติคนส่วนใหญ่จะมีภรรยาเพียงคนเดียว คนที่มีภรรยาหลายคนมักจะเป็นขุนนางหรือคนที่มั่งมี
 เพราะถือว่าการมีภรรยาหลายคนเป็นเรื่องบังถึงวาสนาและบุญญาบารมี ดังที่ลาลูแบร์กล่าววิจารณ์
 ไว้ว่า "ชายชาวสยามมีภรรยาได้หลายคน มาตราว่าเรารู้ก็อยู่ว่ามีภรรยาแต่เพียงคนเดียวเท่านั้น
 ย่อมดีกว่า จึงจึงแต่คนมั่งมีเท่านั้นที่ว่ามีภรรยามากกว่าคนเดียว เพื่อประสงค์ใ้ภาคภูมิประคับ
 บุญบารมีมากกว่าจะเป็นการแสดงออกทางกามารมณ์"^๓ การที่ชายมีภรรยาหลายคนสังคมไทย

^๑ร.แดงการัต (ผู้ชำระ), กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒. หน้า ๒๐๘.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๔ - ๓๕๕.

^๓ลาลูแบร์, เมอร์สีเออ เดอ, ราชอาณาจักรสยาม เล่ม ๑, หน้า ๒๒๘.

มิได้ประณาม ในทางกฎหมายก็ไม่เป็นทลงโทษตราไว้ จะมีก็เพียงข้อห้ามทางศาสนาที่ถือว่าผิดศีล ข้อสามกาเมสุมิจฉาจาร ซึ่งเป็นเพียงการลงโทษทางใจ ในเพลงฉ่อยคือห้ามเมื่อกล่าวถึงศีลข้อ สามจะว่ากล่าวทั้งชายและหญิง แต่เมื่อถึงบทลงโทษจะเน้นเฉพาะผู้หญิงไม่กล่าวถึงชายอีกเช่นกัน สิ่งเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นว่าในสังคมไทยชายเป็นฝ่ายได้เปรียบ

เกร็ดธุรกิจ : ปัจจัยหลักที่ก่อความขัดแย้งในครอบครัว

เกร็ดธุรกิจ เป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อปัญหาครอบครัวหรือกล่าวให้แคบลงว่าเป็นตัวอุปสรรค ของความรักทั้งสองแบบที่ปรากฏในเพลงปฏิพากย์

ในความรักของคุณ่่มสาวแม่หญิงชายจะมีกฎเกณฑ์ในการ เลือกคู่ครองของตนเอง แต่ตามความเป็นจริงผู้ที่มีอิทธิพลที่สุดในการเลือกคู่ครอง ก็คือ บิคามารคา โดยเฉพาะบิคามารคา ของฝ่ายหญิง แม้ว่าหญิงจะพิจารณาชายจากคุณสมบัติแต่บิคามารคาจะพิจารณาทรัพย์สินสมบัติเป็นหลัก กวญ การพิจารณาของบิคามารคานี้มีอิทธิพลมาก เพราะชั้นตอนตั้งแต่การทามทาม การซื้อแต่งงาน เป็นขั้นตอนที่ขึ้นอยู่กับ การตัดสินใจของฝ่ายหญิงทั้งหมด ผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงสามารถเรียกร้องค่าสินสอด ทองหนักซึ่งจะมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับ การตกลงของทั้งสองฝ่าย ถ้าฝ่ายหญิงเห็นใจฝ่ายชายอาจ ขอเพียงค่าขันหมากเท่านั้นก็ได้ ดังความว่า

อีกทั้งหมากขันพลขัน เขาไ้เงาหมั้นกันไม่เป็นไร

(เพลงอีแซว ส่วนวนที่ ๖)

แต่ตามปกติโดยทั่วไปจะต้องมีทั้งขันหมากและสินสอดซึ่งถือเป็นค่าน้ำนมให้ฝ่ายหญิง อีกทั้งยังต้องมีเงินกองทุน ซึ่งเป็นเงินที่ทั้งสองฝ่ายวาง เป็นกองกลางเพื่อได้เป็นทุนแก่บ่าวสาวและเรือนหอที่ชายจะมาปลูกบรืเวณบ้านฝ่ายหญิง

ครบสินสอดสิบคำลึง เรือนอีกหนึ่งหลัง กองทุนสองซั้งทั้งหญิงและชาย

(เพลงอีแซว ส่วนวนที่ ๑)

จะเห็นได้ว่าในการทำคาบประเพณีมีขั้นตอนหลายขั้นและจำเป็นจะต้องมีเงินอยู่พอสมควร ดังนั้นฝ่ายชายที่มีทรัพย์สินไม่อยู่ในเกณฑ์ที่พ่อแม่ฝ่ายหญิงพอใจจึงมักข้ามขั้นตอน โดยชวนให้หญิงหนีตามกันไป เกิดกรรมเนียม "ลักพาพานไป" ขึ้นในสังคม

จากเนื้อเพลงปฏิพากย์ปรากฏปฏิภริยาได้ตอบประเพณีการสู้ออกอยู่หลายบท แสดงให้เห็นความคับข้องใจของชาวบ้านต่อประเพณีที่ตนมองไม่อาจแก้ไขได้ จึงได้พยายามวิพากษ์วิจารณ์อย่างมีเหตุผล เช่น บอกว่าไม่อยากไปรบควนผู้ใหญ่ให้ไปเป็นเจ้าแก้วให้ บ้างก็ว่าเป็นการสิ้นเปลือง ทำน้ำพรกจะละลายแม่น้ำ

ดอกเอ๋ยดอกกาแฟ

มันเอาเจ้าแก้วไม้ไค้เงเว

(เพลงฮินเลเล)

แต่ใจการสู้ออกปลุกหอลงโรง แต่ทุกถเราไม่ส่งก็จะต้องอับอาย

(เพลงพวงมาลัย ส่วนวนที่ ๘)

ว่าเรามาสู้ออกหักท้อเหลือทน เพราะเข้มันจนหรือก็ เชื้อใจ
การสู้ออกใครเสียวาก็ แต่ที่จริงมันดี เมื่อไร
อันการสู้ออก มันลำบากแหมพอ หลิงชาย
อัฐทองไรหลายแสนแตงแมนมมโต จะคงมาวานลุงโค แผลมโต
คนเขากระแแรกเป็นคนแคะระรา เขาไปซุกไปจก ตามโต
เรารักกันหนาเรามาพากันหนี ไปมไปโหละกับตี โคใหม่
เรามาพากันหนีแล้วจะยอมมาตง ไอฝากระกานไม้แคง ที่จะให้

ว่ากาการสู้ออกหักท้อเหลือทน น้องเอ๋ยมันจน เชื้อใจ
ทำน้ำพรกน้องเอ๋ยละลายแม่น้ำ แหมระบ้ำเห็นงาม ไคยังใจ
เราซ้อชนมเขามาอมแมนกิน ทำให้ตมตอมกิน กันสบาย
เราเก็บเอาไว้อีกกันเสียเมื่อเราไคกัน เราจะเอาไปเลี้ยงมัน เสียทำไม
มาน้องมาที่จะพาน้องหนี นามะไปกับตี ไปใหม่
จะพาน้องหนีไปเสียก่อน เราคอยขอมมาเดอะมา เขามาไหวพอกา แหมยาย
พากันไปเสียก่อนคอยขอมมาเดอะมา แหมระบ้ำเชื่อที่ไปเดอะแมน้องไป

(เพลงระบำบ้านนา)

ในการหนีตามกันไปแม้จะถือว่าเป็นเรื่องน่าอับอายเพราะ "ผู้คนจะนินทาหมาจะดูถูก" แต่หนุ่มสาวนิยมปฏิบัติกันจนเป็นเรื่องปกติในสังคมไทยสมัยก่อน เพราะเมื่อหนีไปชั่วระยะเวลาหนึ่งเมื่อกลับมาขอสมานาโทษ ผู้ใหญ่มักจะให้อภัยด้วยเห็นว่าเลยตามเลยไปแล้ว ดังนั้นการลักพาหนีจึงเป็นวิธีการเดียวที่สังคมเปิดช่องให้

ส่วนในกรณีรักสามเส้าที่ปรากฏจากเพลงปฏิพากย์ ประเด็นสำคัญที่เป็นตัวก่อปัญหา ก็เป็นเรื่องของเศรษฐกิจเช่นกัน จากบทHINGSHUKAR ที่HING ไปมีฐมีหมอยู่ ๓ ลักษณะ

ลักษณะที่ ๑ เป็นโครงเรื่องเก่าที่ได้ลืมหืมมาจากเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน สามมีไปทัพรกรยาอยู่บ้านถูกชายชู้หลอกว่าสามมีตาย จะโอบรับเป็นหม้ายหลวง ต้องแต่งงานใหม่^๑

ลักษณะที่ ๒ สามมีถูกเกณฑ์ไปทัพรกรยาอยู่บ้านชาคคนช่วยทำไรไถนา นึกว่าสามมีเสียชีวิตจึงมีฐมีเพื่อมาช่วยทำงาน

ลักษณะที่ ๓ คู่แต่งงานยากจน ทำนาไม่ไค้ยล สามมีต้องเดินทางไปหาอาหารในที่ไกล เมียชาคคนคุ้มครอง เปิดโอกาสให้ชายชู้มาลัถลอบพากรยาไป

จากทั้งสามลักษณะที่พบการที่HING มีฐมีไร้ความสมัครใจที่เคียวนัก แต่มีความจำเริญทางเศรษฐกิจเข้ามาประกอบซึ่งจะเห็นได้ชัดจากลักษณะที่ ๒ HING ต้องการแรงงานมาช่วยทำมาหากิน^๒ ด้วยเหตุนี้แทนที่สามมีจะกล่าวกรรยาเมื่อตามไปพบในภายหลัง สามมีกลับต้องการข้อยแย้งกรรยาคืน ถึงความว่า

ให้แม่กลับเคียวยังเคหา	ผู้ไม่มันไม่ว่า อย่างไร
ที่จะใส่ตะกร้าไธที่ตาหางหาง	ที่จะเอาไปล้างเสียที่น้ำใสใส
ให้หมคเมือกหมคดาวเกลี้ยงเกลาละลาย	ผู้ไม่วากะไร เมียเอย

(เพลงเรือ ส่วนวันที่ ๑)

การกระทำของสามมีจึงดูเหมือนสวนทางกับค่านิยมของสังคม แต่แท้ที่จริงแล้วจะเห็นได้ว่าค่านิยม นั้น ๆ ยังฝังอยู่ในใจ มีผลทำให้สามมีรู้สึกตะขิดตะขวงใจจึงได้กล่าวทำนอง "จะเอาใส่ตะกร้าล้างน้ำ" แสดงให้เห็นว่าค่านิยมต่าง ๆ ในสังคมมีอิทธิพลต่อบุคคลในสังคมอยู่มาก

^๑ สัมภาษณ์ นางสนธิ อรชร, ๔ สิงหาคม ๒๕๒๒.

^๒ ลักษณะเช่นนี้พบในเพลงกล่อมเด็กภาคอีสานด้วยเช่นกัน ดู กิ่งแก้ว อัครถาวร, "อารมณ์จากเพลงกล่อมเด็ก" เอกสารประกอบการศึกษาวិชาลคิชนวิทยา ฉบับที่ ๒๔ โครงการเอกสารเชิงคิชนวิทยา, หน้า ๖.

สภาพสังคมและวัฒนธรรมไทยที่ปรากฏจากเพลงปฎิพากย์เท่าที่ผู้วิจัยศึกษามานี้เป็นเพียงการศึกษาในแง่มุมที่ผู้วิจัยเห็นว่าสำคัญ ที่จริงแล้วยังมีอีกหลายเรื่องที่น่าสนใจ เช่น เรื่องของประเพณีต่าง ๆ แต่จากแง่มุมที่ศึกษามาแล้วนี้จะเห็นได้ว่าภาพสังคมที่สะท้อนจากเพลงของชาวบ้านให้รายละเอียดที่แจ่มชัด โดยเฉพาะในแง่ทัศนคติของชาวบ้านต่อสังคม เช่น ทัศนคติที่ชาวบ้านมีต่อชนชั้นอื่น ทัศนคติต่ออาชีพทำนา ทัศนคติต่อศาสนาและประเพณีต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ทัศนคติต่าง ๆ เหล่านี้มีประโยชน์ต่อการศึกษาวัฒนธรรมของชาวบ้าน จะทำให้เข้าใจวัฒนธรรมนั้น ๆ ได้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นสมดังที่ อลัน ดันคิส นักคติชนวิทยาคนสำคัญเคยเสนอความคิดเห็นไว้ว่า "วรรณกรรมมุขปาฐะสามารถสะท้อนทัศนคติของกลุ่มชนเจ้าของวัฒนธรรม แม้ว่าในบางกรณีภาพสะท้อนนี้จะบิดเบี้ยวไม่ถูกต้องนักก็ตาม แต่แง่มุขปาฐะก็เป็นงานสำคัญที่สุดที่จะช่วยให้เราเข้าใจกลุ่มชนนั้น ๆ ได้ดียิ่งขึ้น"^๑

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑Alan Dundes, "Oral Literature" in Introduction to Cultural Anthropology, ed. James A. Clifton (Boston : Houghton Muffin Co., n.d.) p. 128.